

К. 6516

МОЛОДНЯК

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

№ 4-
193

Молодий Більшовик

В НУМЕРІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ:

Поезія: Л. Зимний, Гр. Пет
Проза: І. Кириленко, С. Бор
М. Трублатні, Н. Герасим
Статті: В. Курашова

	Стор.
Передова — Рік творчого піднесення	3
І. Кириленко — Аванпости. Повість (закінчення)	7
✓ Леонід Зимний — Молодий уривок з віршованого роману „Партія“ .	66
Сергій Борзенко — Народження комуніста. Новеля	71
✓ Гр. Петников — Морська розмова. Поезія	76
М. Трублаїні — Курсом nord-ost . .	78
К. Герасименко — Роки і шахта. Нарис	91
В. Курашова — „Петро Ромен“ Г. Епіка. Стаття	105

СЕРЕД КНИЖОК

Стан — Максим Рильський — „Знак терезів“	118
--	-----

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТУ НА ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ 1933 р.

на літературно-художній, критичний і громадсько-політичний журнал-місячник

„ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ“

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На півроку 9 крб. — коп.
На 3 місяці 4 крб. 50 коп.
Ціна окремої книжки . . . 1 крб. 50 коп.

Тираж журналу обмежений. Отже, щоб гарантувати своєчасне одержання журналу — передплачуйте відразу на цілий рік.

Передплату приймають усі поштові агентства „Союздруку“, поштові філії та листоноші.

пролетарі всіх країн, єднайтеся

МОЛОДНЯК

орган ЦК ЛКСМУ
рік видання VII

літературно-мистецький
громадсько-політичний
та науково-популярний журнал

за редакцією:

в. васютинського, г. епіка,
о. корнійчука, с. крижанівського,
о. левади, л. первомайського

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

квітень-травень

4-5

(76-77)

1933

двоу—молодий більшовик

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Картовому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Редактор—*О. Корнійчук*
Ред. мови й коректор—*П. Костюк*
Техкер—*І. Шишко*

Здано до складання 18-V-33 р.
Підписано до друку 22-VI-33 р.
3³/₄ пап. арк. В 1 пап. арк. 107.200 зн.
Формат паперу 62×94 сант.
Вага 1 м. стони 38 кґ.

РІК ТВОРЧОГО ПІДНЕСЕННЯ

ДО РІЧНИЦІ ПОСТАНОВИ ЦК ВКП(б) з 23-IV-32 р.

Рік, що минув з дня історичної постанови ЦК ВКП(б) про перебудову літературно-художніх організацій, увійде в історію радянської літератури, як знаменний рік широкої творчої самобілізації радянських письменників на боротьбу за піднесення художньої літератури на рівень завдань другої п'ятирічки, як рік напружених і плідотворних творчих шукань, в основу яких покладено уперту боротьбу за вищий ідейно-художній рівень творів, як рік органічної перебудови роботи літературних організацій на основі вичерпних директив, зформульованих у постанові ЦК ВКП(б) з 23 квітня 1932 року.

Оргкомітет спілки радянських письменників, за непослабним провідом ЦК КП(б)У та керівництвом своєї комуністичної фракції, зумів об'єднати основну частину письменників, що „дотримують платформи радянської влади та прагнуть брати участь в соціалістичному будівництві“, і скерувати їх на боротьбу художнім словом за виконання історичних завдань побудови безкласового соціалістичного суспільства. Таке об'єднання широких кіл радянських письменників на основі спільної боротьби за створення великого соціалістичного мистецтва — невід'ємної складової частини і одного з активних чинників цілого соціалістичного будівництва — дало можливість завдати особливо нищівного удару всіляким спробам активізації класово-ворожих, куркульських, буржуазно-націоналістичних елементів на ділянці мистецтв, удару, спрямованого від цілого фронту радянської літератури.

Українська радянська література — один з міцніших загонів літератури Союзу Радянських Соціалістичних Республік — іде до свого першого з'їзду з значними перемогами. Пролетарському читачеві, трудящим масам нашої країни вже широко відомі такі твори наших письменників, як „Аванпости“ І. Кириленка, „Петро Ромен“ Г. Епіка, „Мати“ А. Головка, „Нові береги“ Г. Коцюби, „Народжується місто“ О. Копиленка тощо. На ділянці поезії протягом минулого року відбувалося особливе поживавлення та особливо загострена боротьба за високі якісні показники. Це знайшло своє виявлення в нових поезіях Л. Первомайського, М. Бажана,

М. Рильського, І. Кулика, М. Йогансена, Т. Масенка, П. Усенка та в продуктивній творчості молодших поетів — І. Калянника, М. Нагнибіди, І. Муратова, Д. Надіїна, В. Собка та інших. На кону наших театрів ішли цього року нові п'єси І. Микитенка („Дівчата нашої країни“), М. Ірчана („Пляцдар“ „Два ордени“), С. Левітіної („Ета“), Я. Мамонтова („Гетьманщина“), Я. Городського („Район“). Нещодавно закінчили роботу над новими п'єсами М. Куліш, В. Жицький.

Успіхи нашої літератури за минулий рік не вичерпуються лише кількісним зростанням. Переважна частина названих творів дає підстави твердити про значне підвищення ідейно-художнього рівня літератури, про поглиблення показу нашої соціальної дійсності, про поширення тематики, збагачення жанрами, про піднесення формальних досягнень.

Цих успіхів ми досягли в жорстокій боротьбі з клясовим ворогом. Перемоги соціалістичного будівництва в місті й на селі вибивають його з останніх позицій, але то шаленіший опір намагається він чинити. Помилки, що їх ми допустилися минулого року в проведенні хлібозаготівель, також сприяли пошавленню діяльності клясово-ворожих елементів, решток розгромленого, але недобитого куркульства, що зокрема знову намагалося оперувати запроданицькими націоналістично-петлюрівськими гаслами. Спостерігалось також чимало проявів великодержавного шовінізму — основної небезпеки на даному етапі.

Націоналісти обох мастей намагалися активізуватися і на літературному фронті. Відома заява Т. Осьмачки до Оргкомітету — яскравий вияв одвертого виступу знахабнілого речника куркульства проти радянської літератури. Одверто націоналістичним був також виступ К. Буревія на драматургійній нараді. На націоналістичному ґрунті виріс також „Орден зеленого світляка“ В. Поліщука. Яскравим проявом великодержавного шовінізму було існування в Одесі „Союза южно-русских писателей“.

Агенти клясового ворога в своїй боротьбі проти радянської літератури намагаються використати всі засоби, щоб приспати нашу клясову пильність, одвести від себе нищівні удари пролетарської громадськості. Чого варта хоча б двурудницька тактика К. Буревія, що одною рукою писав до „Літ. газети“ заяву з „визнанням своїх“ „помилко“, а другою водночас подавав до „Червоного Перця“ реакційний пашквіль, з обурливими випадками і наклепами на марксіську критику.

Оргкомітет з комуністичною фракцією на чолі провадив непинну боротьбу з проявами націоналістичної, куркульської, буржуазно-шовіністичної небезпеки. Проте, не завжди наша клясова, революційна пильність була на належній височині. Саме послабленням цієї пильності пояснюються такі факти, як вміщення в „Літ. Газеті“ новелі В. Поліщука „Ховрашок“, яка грає на руку клясовому ворогові, куркулеві, як випуск листівки „Літературний Київ“ з націоналістичними мотивами в ній і т. п.

Підвищення класової пильності, зміцнення єдності між літературами народів УСРР, посилення інтернаціонального виховання та інтернаціональних зв'язків — таке першочергове завдання радянських письменників УСРР.

Як один з важливих заходів у боротьбі за проведення в життя постанови ЦК ВКП(б) потрібно відзначити рішучу боротьбу з групуваннями, боротьбу, що непослабно проводилася протягом усього часу з дня постанови. Інерція групової діяльності з боку окремих працівників літератури не раз давала себе відчувати і в формі проявів вуспівського та особливо „Молодняківського“ сектантства (виступ М. Шеремета на пленумі Оргкомітету, групові чвари окремих кол. молодняківців у Донбасі), і в формі проявів групового тяжіння Ваплітянського чи іншого порядку. Радянська література, з пролетарськими письменниками в перших своїх лавах зуміла дати гідну відсіч усім і всіляким проявам групування. Хоч звичайно небезпека нових групових проявів не знімається і завдання нещадної боротьби з цими проявами залишається в силі.

Одним з визначних наших здобутків за рік є пошвавлення, піднесення на вищий щабель масового літературного руху, посилення роботи щодо виховання нових кадрів радянської літератури з закликанних ударників. Якщо перші місяці після постанови ЦК ВКП(б) — через недоговореність між літературними організаціями та профспілками, через брак сталих форм організаційно-масової роботи і зв'язків Оргкомітету з літературними гуртками — спостерігалася певна розгубленість, чи подекуди навіть частковий занепад роботи цих гуртків, то за останній час картина рішуче змінилася. Видання численної кількості літсторінок, літературних листівок, чи й цілих газет („Літературна газета“ ХПЗ), систематична навчальна робота кращих літгуртків, з рішучим наголосом у ній на творчій учбі, поглиблена робота української та російської студій молодих письменників при буд. Блакитного — все це показники безперечного пошвавлення роботи з ударниками, піднесення її на вищий щабель.

Протягом року Оргкомітет зумів також мобілізувати увагу письменників на посилення творчої активності на тих ділянках соціалістичного будівництва, де ця активність за даної ситуації особливо була потрібна. Зокрема потрібно відзначити проведення розпочатої з ініціативи ЦК ЛКСМУ та „Комсомольця України“ широкої роботи щодо посилення уваги письменників до сільської тематики, проведення творчих нарад з оборонної тематики тощо.

Проте, шкідливо було б заспокоюватися на зазначених успіхах чи переоцінювати наші безперечні здобутки. Потрібно з усією чіткістю зазначити, що темпи зростання радянської літератури все ж ще недостатні. Потрібно докласти багато ще праці, щоб зліквідувати відставання художньої літератури від цілого фронту розгортання соціалістичного будівництва. Зокрема бракує ще художніх творів про село, бракує п'єс для театрів, бракує юнацьких та дитячих художніх творів.

Особливо нестерпно відстає критика, що й досі ще не позбавилась схематичности та поверховости в своїй роботі. Серед критиків ще спостерігається певна розпорошеність, відсутність творчої співпраці.

Не встановлено ще достатньо щільних зв'язків з периферією, зокрема з ударницькими літературними гуртками на периферії. Ще й досі не закінчено роботи над розробкою єдиної програми роботи літературних гуртків і т. д.

Ленінський комсомол в особі генерального секретаря ЦК ВЛКСМ т. Косарева поставив перед літературою завдання створити збірний позитивний тип героя нашого часу, що на нього могла б рівнятися наша молодь, брати з нього приклад. Це відповідальне завдання радянська література ще не спромоглася виконати і воно стоїть перед нами як несплачений борг комсомолові і всій трудящій молоді нашої країни. З особливою силою треба працювати над цією проблемою комсомольським письменникам, не обмежуючи себе ні жанрами, ні тематикою. Ні поезія, ні проза, ні драматургія не може зараз обійти це завдання. Зокрема, перед комсомольськими письменниками і комсомольською пресою на останній нараді в ЦК ЛКСМУ поставлено такі невідкладні й творчі завдання, як створення художньої історії комсомолу, участь у створенні історії фабрик і заводів та історії громадянської війни, виховуючи нашу молодь у дусі інтернаціоналізму. Це — справа чести комсомольської літератури.

На ліквідацію недоліків, на боротьбу за опанування нових ідейно-художніх висот, за піднесення художньої літератури на вищий щабель, що його ми зможемо досягнути в непослабній боротьбі з будь-якими проявами активізації класового ворога — на виконання цих завдань повинні скерувати всю свою увагу радянські письменники та літературні організації. За проводом комуністичної партії, на чолі з проводирем світового пролетаріату, учителем і другом радянської літератури т. Сталіном — радянські письменники з честю виконають свої складні й відповідальні, але й почесні завдання художників країни будованого соціалізму.

а в а н п о с т и повість

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ *)

ВОРОГИ НЕ СПЛЯТЬ

Хоч і не вперше Обушному доводилося працювати на селі, але Петрівку справді не так легко було розгойдати. Байдужість, іноді нарочита, удавана, іноді традиційна, що була непереборним наслідком старого, рабського животіння — оця байдужість та ще замаскований, але міцний опір клясового ворога, щохвилини ставали на перешкоді здійсненню прекрасних намірів уповноваженого. Доводилося Маркові часто згадувати слова секретаря райпарткому:

— Тут тобі доведеться багато попрацювати.

І він працював дні і ночі, організовуючи навкруги себе актив, докопуючись до всіх деталей колгоспної механіки.

Зрушення в хлібозаготівлях, що сталося в перші дні його приїзду, не набрало більшого розмаху, а навпаки, щодня поволі вщухало. Побувавши по всіх кутках, Обушний переконався, що передела частина колгоспників добре усвідомила собі, що плян за всяку ціну треба виконати, і власне, завдяки цьому, сталося досить помітне зрушення перших днів. Але для Обушного було ясно й друге, що основна маса хліба не потрапила до рук колгоспників. Десь в інших місцях треба було шукати його, десь було зав'язано міцного глитайського вузла і треба було спочатку знайти його, щоб потім з усією силою розрубати.

Стежку до цього вузла поволі намацував Обушний. Вона, ця стежка, вела до управи колгоспу, до окремих її членів, до рахівника. Голова сільради теж міг дещо розповісти з цього приводу, але після прилюдної компромітації на кутку, він ще упертіше мовчав, глибоко заховавши образу на Марка.

Щовечора поміж Обушним та Сукачем, з одного боку, і обома партизанами — Моторою та Кагамликом, з другого, відбувалися гарячі дебати.

— Голову сільради в конверт! Членів управи — Кривулю, Сутугу та Балуту так само в конверт! Тоді перевернути догори ногами все село, пляна виконаємо! — переконував Обушного гарячий Мотора.

*) Продовження. Початок див. „Молодняк“ № 1 — 2 і № 3 ц. р.

А Кагамлик додавав у цілковитій згоді з попереднім промовцем.

— Тут — без розгрому не обійтися. Треба утворити ударну з двох партизанів, цебто я та кум, двох комсомольців, взяти хоча б Варку та Павла, а бригадиром хай буде Сукач. Отоді побачите, як піде хліб. Тільки, щоб окрему бригаду. От і все!

— Значить, особливу Далекохідну, чи як? — напівжартома перепитав Марко.

Обом партизанам це сподобалося.

— А як же інакше!

Щодо „конверта“ у Обушного та Сукача ніяких розходжень з партизанами не було. Але Марко навмисне не поспішав з арештом членів управи. Для цього він очікував на слушний випадок, який би остаточно, перед усіма колгоспниками, ствердив класово-ворожу їхню діяльність. О, тоді вони вдарять по них, як слід! Щоб більше вже не підвелися. А покищо масова робота, мобілізація активу, зміцнення виробничих колгоспних бригад.

Партизани, особливо Мотора, тяжко зітхали, згадуючи громадянську війну, де ворога й шукати не доводилося: сам напирав. А вже, щоб очікувати на якісь випадки, — то й моди такої не було. Піймався, і — каюк. Душа з нього вон!

— І тоді не кожний командир ішов напролом, — заперечував Обушний. — Розумний командир, коли треба, маневрував, очікував випадку, щоб за найменшої втрати людських сил і з найбільшим успіхом розтрощити ворога. Адже було так? Га?

— А було, було, — швидко погоджувався Кагамлик, а Мотора тільки махав рукою, мовляв, з вами не збалакаєш.

Тоді щуплявий, тихенький Сукач заспокоював партизанів:

— Заждіть, хлопці. Вже недовго. Я таки ось-ось до всього докопаюся.

І справді, Сукач цілими ночами перевіряв колгоспні рахунки, квитанції, звіти, різні записи бригадирів, комірника, рільника, допитував свідків і учасників молотби, немилосердно брав за карк рахівника Балуту.

Марко Обушний напружено стежив за Сукачевою роботою, іноді сам йому допомагав. Їм уже ясно було, що великі запаси хліба зовсім не записано, вони виявили кілька дutih фондів, а тепер підходили до перевірки засівного матеріалу.

От коли вони дійдуть до самого вузолчика, тоді хай Мотора та Кагамлик не турбуються, — декому добре влетить на горіхи. Єдине, що тішило Марка Обушного в ці дні — це мобілізація активу. Вмілим підходом до кожного, глибоким знанням психології селянина та процесів виробництва, Обушний день за днем збільшував армію своїх бійців, готових разом з ним боротися до остаточної перемоги.

З газет, що дуже повільно надходили до Петрівки, Марко Обушний знав, що в далекій столиці відбувається пленум більшовицького Цека, і кожне, навіть коротеньке повідомлення про нього,

вливало нову хвилю бадьорости і віри в свою незламну силу. Це ж там потужно працює центральний штаб соціалізму, це ж туди з одної шостої частини земної кулі, з найглухіших закутків Республіки несуть досвід перемоги загартовані в боях командири. Тверезо враховуючи стратегічні й тактичні помилки, штаб накреслював плян дальшого переможного наступу, розташовував сили, зміцнював людьми й технікою вирішні ділянки фронту.

Знав Обушний, коли пляна наступу буде вироблено, мільйонна армія рушить на його виконання. Електричним струменем по безлічі дротів прошумлять накази аж до найдальших аванпостів, покличуть до дії кожного бійця.

Сьогодні Обушний з хвилини на хвилину чекає листоношу. Він має принести газети, а значить і директиви центрального штабу. Ще ніхто не бачив газет, але вже весь Петрівський актив знав, що на пленумі виступав вождь і вчитель і що говорив він саме про них, колгоспників.

— Коли б уже швидше приходив листоноша. Тоді можна буде перевірити свої дії, поведінку, виправити припущені помилки і з новим завзяттям взятися до діла.

Марко вдало приховував від Сукача та партизанів своє хвилювання. Та це не було хвилювання боягуза, чи шкурника перед неминучою розплатою. Маркове хвилювання було напруженим почуттям бійця, що, виконавши бойове доручення, чекає на оцінку від улюбленого досвідченого командира. Роками праці й боротьби вихована висока відповідальність за кожний свій крок, примушувала Обушного вдесьте передумувати свою роботу на селі. Припуститися помилки на найвідповідальнішій ділянці — було б для нього найбільшою моральною карою. Тоді знову в уяві спливали куткові збори, виринали окремі епізоди боротьби за хліб, проходили перед очима нові, ним, Обушним, виявлені і організовані активісти. Правда, хлібозаготівельний плян зрушено тільки на двадцять відсотків, але ж він лише два тижні працює в Петрівці.

Зваживши отак усі „за“ і „проти“, Марко дійшов висновку, що справи у нього йдуть не погано.

Та було б так само помилково забувати про низку перешкод, що їх він мусить перебороти. Обушний добре пам'ятав про них. Іноді темні сторони сільського побуту вибухали з усією силою, але це лише збільшувало енергію і зміцнювало волю Обушного та його товаришів.

Позавчора увечорі за всю зиму вперше було знято з прогоничів сільбудівські вікна і сходовніла заля прийняла в свої, давно немазані, стіни колгоспну молодь.

Мав робити доповідь про „Комсомол та завдання молоді в колгоспному будівництві“ Марко Обушний, а Павло, Варвара та Андрійко вже потурбувалися, щоб заля не була порожня. Але саме тоді, коли замовкла гармошка і Павло оголосив збори за відкриті, з вулиці нахабно вдарила у вікна п'яна парубоцька пісня. Співав молодий, сильний, але захриплий тенор:

„Ой вечеряй, моя мати,
Що ти наварила,
А я піду на Вкраїну,
Де дівчина мила...“

Павло тоді, червоніючи, глянув на Обушного. Він ніби почував себе винним за те, що доповідь Маркова має відбуватися під такий небажаний акомпаньямент. Серед присутньої молоді пройшов стриманий шум. Дівчата чмихнули в рукав. А тенор виводив уже під самими вікнами:

„А я піду на Вкраїну...
Де дівчина мила...“

— Це Крупків Іван нализався,— по голосу чути. Щоб я вмер!— констатував Андрійко Миколук, чекально поглядаючи на Павла та Марка.

— Сидіть на місцях! Збори зараз почнемо!— твердо сказав Павло і, стрибаючи з невисокого помосту, гукнув:

— Андрію, Миколо, Хведоре—за мною!

Хлопці, раді випадкові виявити себе на такій оперативній справі, миттю посхоплювалися з місця і подалися за Павлом.

В одчинені двері разом з парубоцьким тенором до залі сполоханою пташкою влетів плаксивий жіночий голос. Таким голосом докоряють жінки своїм гульвісам-чоловікам, так само матері відчитують непокірних синів. Марко спокійно пішов до дверей:

— Щоб там не погарячилися хлопці,— думав.

— А ви не турбуйтеся,— кинула йому Варвара,— то Іван Крупків з матір'ю. У них часто таке трапляється.

— Як приїхав з Донбасу, так і тужить за дівчиною. Доп'яв таки собі шахтюрку,— зацокотіла Варварина сусідка і в голосі її бриніла гордість за парубка.

День видався сонячний, була відлига і з ринви бляшаного сельбудівського даху стікала таловина. Калюжа ще не встигла взятися морозом і тільки трохи зашерхла. У калюжі побачив Обушний високого стрункого парубка, без шапки, з широко розкиданими руками. Він падав долонями і нісками чобіт по брудній воді, ніби намагався перепливти океан. Розкішний чорнявий чуб йому розпатлався в калюжі, а над ним схилилася мати і, плачучи, намагалася підвести на ноги свого безпутнього сина.

Четверо хлопців стояли нерішучо. Вони сподівалися, що буде робота кулакам, а тут така родинна іділія.

Мати ще нижче схилилася над сином, шарпає його, благає:

— Ой вставай же, сину, та поведу ж я тебе додому.

— Ой мамочко ж моя рідна, та веди ж мене „на Вкраїну“!— п'яно-трагічним речитативом співає на відповідь син і знову уперто намагається плавати.

— Чого йому ще треба?— іронічно запитує Павло.— Лежить п'яний, як свиня, в калюжі і варнякає.

— Про Донбас згадав. Там він дівчину любив, покинути довелося — от і запив козак, — авторитетно пояснив Андрій спеціально для Обушного. Адже вся молодь села про це давно знала.

— Якого це Крупка син? Бригадирів? — запитав Марко.

— Його самого!

— Батько у нього молодця, — сказав Андрій. — Та й у сина голова хороша, тільки дурневі дісталася. От, щоб я вмер...

Прикомандирувавши двох хлопців на допомогу матері одвести сина „на Україну“ — Марко, Павло, та Амдрійко вернулися на збори.

У доповіді Обушний багато говорив про героїчну боротьбу комсомолу на фронтах, нагадав Трипільську трагедію, до речі навів приклад з сином Івана Крупка і, нарешті, почав говорити про завдання молоді на селі. Відповіддю на доповідь Обушного було те, що тринадцятеро молодих колгоспників — одинадцять хлопців і дві дівчини — дали згоду вступити до комсомольського осередку.

Марко й сьогодні з радістю згадує цю велику перемогу, та коли уявляє перед собою цих нових комсомольців — він думає про те, як багато ще треба прикласти сил, щоб з них вийшли справжні молоді більшовики. Вчора, приміром, на одному з кутків зібрали одноосібників. У бригаді за столом сидів комсомолець нового набору. Щире непереможне бажання виконати директиву партії розпирало хлопця. Адже на чолі бригади був Павло — секретар. Ото ж хай він побачить, яке бойове поповнення до нього прийшло.

Саме тоді до хати зайшов одноосібник — Петро Йосипович Кравченко.

Остаточню розрахувавшись з державою на попередніх зборах третього кутка, він тепер почував себе повноправним громадянином своєї країни й охоче вчашав на куткові збори. З легким почуттям виконаного обов'язку Кравченко непомітно для себе почав цікавитися громадськими справами, уважно придивлявся до колгоспного господарювання, прислухався, про що говорять на кутках і, мабуть, думав собі нову думу. А що дума та була для нього справді новою й приємною, про це яскраво свідчив навіть зовнішній вигляд Петра Йосиповича. На люди з'являвся він тепер чисто виголений і поважний, з промовистою усмішкою на вустах. Так і того разу, Кравченко зайшов на куткові збори пристойно одягнений, дбайливо зачісаний, свіжо виголений. Наче на весілля зібралася людина. Така зміна в зовнішності „індуса“ не лишилася непоміченою.

Молодий комсомолець з бригади зміряв його поглядом, повним ненависти й призириства.

— Контрактацію виконали? — ошпарив він його, не давши чоловікові навіть привітатися.

— А що хіба? — здивувався той, дивлячись на хлопця незрозумілими очима.

— А те, що поголитися встигли, а пляна не виконали! — різко випалив хлопець.

— Отакої! Хіба вже голитися не можна? А культурна ж революція нашо? А щодо контрактиї, то я, хлопча, вже давно виконав, — спокійно відповів голений дядько, вмошуючись на лаві.

Павло штовхнув під бік запального юнака:

— Не туди б'єш!

Але той, сердега, і так уже згорів на виду і очі десь під столом загубив.

— Ну, хібащо культурна революція, тоді інша справа, — тихо прошепотів хлопець, а в думці собі поклав, негайно ж після зборів розпитати Павла, що таке культурна революція і яке вона має відношення до голеного одноосібника.

Згадував ці випадки Марко Обушний, спостерігаючи, як блимає каганець на столі у Миколукові хаті. Цілий день Марко оглядав стайні, підтягав стайничих, а оце прийшов і сів до столу, почувши легеньку приємну втому. У хаті, крім Миколучихи, не застав нікого. Андрій досі не повернувся зі стайні, а старий, мабуть, повіз на картоплище останній віз гною.

— Натискуй міцніше, Марку, — думав про себе Обушний. — Швидко вже пересядеться зима, і сонце без жалю висмокче снігові соки. А там незабаром відлига, непролазний полтавський бруд і тоді тяжко буде вивозити заготовлений хліб. Треба буде готуватися до весняної засівної, все підготувати, перевірити, за всім самому доглянути.

На дворі гуляв вітер і шелестів околотою попід віконню.

— Взавтра закінчать переважувати засівний фонд. Коли знайдемо зайве, негайно ж під суд управу, а днями й половину перевіють. Тоді треба буде зревівувати крамницю, щось і там не все гаразд... А до гною взялися добре. П'ятьсот хур уже вивезли на поля. Завтра останній маємо вивезти... Ні, таки справи йдуть непогано...

Думки налітали одна на одну, мчали наввипередки. Обушний витяг з кишені увосмеро зібгану, притерту по краях газету і розгорнув її на столі. Каганець блимає нерівним світлом. Марко згадує залиту електровогнями залю засідань Цека і йому стає тепло і спокійно на серці.

Він напружує очі і впивається ними в рядки. З кожним словом від зім'ятого аркуша невидимими каналами до мізку проходить бадьорість, віра і чіткість думки. Марко поринув у читання, зануривши руки в густу копу чорнявого волосся.

Біля печі Миколучиха торохтіла рогочами, шелестіла соломою, брязкотіла посудом. Час-від-часу, спершись на держално рогача, вона дивилася вогким від печі поглядом на Обушного, бачила його нахилену голову, що майже по вуха поринула в провал зігнутих плечей.

Думала стара:

— День і ніч вештається чоловік. Аж схуд. Видать, напористий у роботі.

Хряпнули двері і до хати увійшов Миколук. Заговорив з порога:

— О, ви читаєте, ну, то читайте, а я оце одвіз останню хуру, промерз мов дупик. Там вітер такий холоднючий зі сходу, аж сани закидає. А Андрій досі не прийшов? Ну тоді заждемо та вже разом повечеряємо...

Миколюк, тупцюючись біля печі, тер одна об одну червоносині, набрякаї від вологи та холоду долоні.

У печі, легко потріскуючи, гоготіла солома. В горнятку пузирився куліш, а поруч на сковороді пересмажувалася олія з цибулею. Господар, нарешті, скинув кобеняка, повісив його на гачок і підійшов до столу.

— Про що там пишуть?

— Про все, а найбільше про хліб. Підкачав наш район.

— А інші ж як? — хитро примруживши очі, запитав Миколюк.

— Таких, як наш, дуже мало: переважна більшість уже виконала.

— Гірка панахида!..

— Нікудишня!

Обушний знову втопив очі в стрункі разки мертвих літер і поволі вони оживали в його уяві, спалахували каскадами бесемерівських вогнів, гуркотіли тракторними колонами, цокотіли підковами червоної прикордонної сторожі. Тоді згадався рідний механоскладальний, його верстати, люди, деталі машин.

— Як там вони? — спливла на поверхню думка і знову газета з тихим шелестом лягає на стіл, а погляд падає в кутку стелі, де переламується велетенська незграбна тіль з рогачем.

Стара Миколючиха ставить рогача в коціубник.

Парує куліш на припічку. Пахне смаженою цибулею і перепаленою олією. Маркові залоскотало в ніздрях. Тоді тільки згадав, що не їв з самого ранку. Захопився оглядом коней і не зчувся, як промайнула обідня пора. Миколюк сказав:

— Мабуть, годі чекати. Сип, стара, вечеряти...

— Та пора вже, — відповіла і брязнула посудом жінка.

Але ж по тій хвилі прийшов той, хто призвів до чекання. Андрій, луково і многозначно всміхаючись, переступав поріг, а за його плечима Обушний угледів сиву смушеву шапку.

Разом з Андрієм до хати зайшов його друг — гармоніста Лука при повнім наряді. Чорна дворядка, оздоблена металевими та перламутровими інкрустаціями, звично лежала на спині, підтримувана широким ремнем через плече.

Гармоніста підкреслено скромно привітався і сів на лаві. Він уперше зустрічає Обушного в хатньому оточенні. Хто зна, може йому не подобається, що він прийшов на його квартиру з гармошкою.

Але Андрій говорив разом до всіх, поспішаючи і захоплюючись:

— Мамо, давайте вечеряти... Товариш Обушний, оце наш гармоніста. Після вашої доповіді у сельбуді грав. Пригадуєте? О, наварили кулішу... Носом чую... А хлопець він з бідних, наш... А ну вшквар, Лука, однієї, доки я нові чоботи натягну... Тату, тютюну

немає зайвого, бо товкти ніколи? У сельбуді мабуть уже чекають на нас... Мамо, сипте, бо без вечері піду!.. От, щоб я вмер!

— Ось не гасай мені по хаті. Встигнеш з козами на торг!

Ще мати від печі докірливо і благально.

А батько додав:

— У сельбуді ні душі. Тількищо мимо їхав, темно ще... А ну, Лука, заграй там якоїсь. Хай і товариш уповноважений почують нашу громку бідняцьку музику.

Марко Обушний стверджуюче хитнув головою.

Але, який гармоніста населі не любить, щоб його прохали? Поманіжитися, кинути два-три речення, що, мовляв, — „я й грати не вмію“, „та гармонія зіпсована“ — це обов'язковий ритуал кожного з них, коли доводиться демонструватися перед малознайомою людиною.

Лука не зрадив славних традицій свого ремесла. Він сумлінно виконував ритуал, але гармошка вже поволі сповзала зі спини і нарешті стала на коліна власника.

Марко сховав до кишені газету, приготувався слухати.

Андрійко гупав чоботом об долівку. Клятий чобіт не хотів на-лазити на ногу. Батько сидів на лаві і крутив цигарку, мати перемивала посуд, Лука грав, пригнувши голову аж до міхів. Спочатку тихо, півтонами, а далі непомітно сам захоплювався ритмікою гри, ширше розтягав міхи і навіть почав пристукувати ніском лівого чобота.

Від захватного „шахтьора“, від нестримної „сербіянки“ віяло далеким Донбасом, пахло свіжою породою і карбітом.

Невже це було так давно?..

Марко згадав той час, коли він з коногона став вибійником. Родина темного підземелля радо прийняла молодого хлопця. Адже він ріс на шахті, з першого дня свого земного існування дихав щодня важким повітрям, а щосуботи горілчаним перегаром.

Підріс, став бігати до монопошки по горілку для батька, старого крипильника. Перші дні коногонської праці сумував за сонцем, за степовими неозорими просторами, що підходили щільно до шахтних будівель. Любив струдженою шахтарською любов'ю слухняних коней. Вени сліпі, покірні, під протяжний свист коногонів тягли вагонетки до кліті. Вугіль ішов на-гора, до сонця. Вугіль давав тепло і світло мільйонам людей, а коні знову поверталися за повними вагонетками у вогку темряву штрека, і аж до смерті сліпі й покірні, поволі розвозили вагонетками рештки своїх недоїджених днів. Відтоді любить Марко коні, вони нагадують йому важку далеку юність, повну невичерпаної снаги, неясних поривань і надлюдської ненависти до тих, хто загнав у підземілля і людей, і коней.

— Грай, хлопче, голосніше. Хрипкуваті згуки твоєї гармошки несуть мене на могутніх крилах спогадів заплутаними лабіринтами пройдених життєвих стежок. Ось, повечерявши, я піду з тобою до сельбуду і там буду знову закликати молодь берегти колгосп-

ного коня. А зараз я, здається, замріявся? Адже я не маю права згадувати своє юнацтво? Грай, хлопче, голосніше! — Думав Обушний.

Здавалося Маркові, наче замість нього за столом сидить хтось інший, молодший, що пізнав себе в рідних шахтарських піснях, знайшов частку самого себе в одних Андрійках, Павлах, Варварах. Гарячою хвилею налягли Маркові на серце затуманені спогади далекої юности, покаліченої визиском і знущанням.

А хлопець, наче вгадував Маркові думки. Широко, до краю розводив міхи, швидко стрибав звичними пальцями по білих пувичках клявіатури... У такт гармошки ретельно гупав чоботом Андрій. У сельбуді ж він напевне зустрів нову комсомолку Настю: треба ж перед нею „подавити фасон“.

Стара поставила на стіл полумисок. Куліш парував аж до стелі. Лука взяв останні акорди — і затихла гармошка.

— Чи ти взуєшся сьогодні, преподобний стрілець? Час уже йти, — сказав він Андрієві, знімаючи ремінь з плеча.

„Преподобним стрільцем“ Андрій став від того часу, коли хлопці й дівчата в сельбуді довідалися, як Андрій використовував Геківську рушницю.

— Сідай до нас вечеряти, Луко... Гарячого кулешику, — запропонувала стара гармоністові.

— Дякую, вже вечеряв...

Андрій, нарешті, переміг тісні чоботи, витер їх сукциною до блиску і аж тоді сів до столу.

Несподівано до хати зайшла Варвара. Червоне від морозу лице пашіло молодістю, очі веселими вогниками перебігали по обличчях.

— О, та у вас тут гульбище. І Лука тут. Здорові, хлопці! Драстуйте, дядьку й тітко. А вас уже сьогодні бачила — кинула вона Обушному.

— Варю, посидь з нами, до сельбуду разом підемо, — многозначно підморгнув їй Андрій. — Там же всі сьогодні будуть, єге ж?

Дівчина приязно, з прозорим натяком відповіла:

— Кого тобі треба, той напевно буде!.

Андрій втопивши очі в стіл, ще ретельніше засьорбав куліш.

За традицією, Миколючиха запрохала до столу і Варвару, але дівчина теж відмовилася. Вона сіла біля Луки і, штовхнувши його ліктем, сказала:

— Заграв би якоїсь. Хай люди під музику повечеряють. Це у нас не часто трапляється. Не огинайся...

— Ушквар, ушквар, а комсомольська мамаша хай потанцює, — додав Андрій.

— З тобою — згодна. Ти ж у нас танцюриста!

— Підожди, ще три ложки сьорбну.

Лука приладнався і почав награвати польку.

Тоді саме старий Миколук щось непомітно витяг з кишень і торкнув Обушного:

— Може той... по чарці...

Марко зиркнув під стіл і побачив у Миколюкових руках спітнілу півлітровку.

— Не вживаю!—коротко відповів Обушний.

— Ніяк?

— Ні краплі.

— Діло хазяйське.

Старий недбало виліз з-за столу і почимчикував у сіни. За хвилину він повернувся до столу, ніби нічого й не сталося.

Тільки Марко помітив, що у його сусіди раптом з'явився вовчий апетит та ще очі стали жвавіші і яскравіше світилися з-під кудлатих брів.

— Хализнув уже, стара собака!—ледве чутно констатувала Миколючиха, пильно подивившись чоловікові в перенісся.

Гармошка надрилася. Варвара, блискаючи чорними очима, совалася на лаві. Їй справді хотілося танцювати, але трохи незручно було Обушного. Вона ж у справі прийшла до нього. Ось тільки хай повечеряє, тоді вона скаже йому новину. Бо сказати одразу,—чого доброго,—їсти облишить. Він такий... І невідомо чого хвилювалася дівчина: від бажання якнайшвидше сповістити Обушному свіжу радісну новину, чи від загонистої польки, що підмивала до танцю. Вірніше і те, і те однаково впливали на бойову закохану дівчину. Тим часом Андрійко жваво вискочив з-за столу і, взявшись у боки, манірно пройшовся по хаті.

— Тепер можна й потанцювати! Виходь, Варю. От, щоб я вмер...

— Диви як наквацюбив,—відповіла та, зауваживши нові блискучі чоботи на парубкові.—Допекло, хіба?

— А ти помалкуй, коли знаєш...

— Мовчу.

Обушний поклав ложку на стіл. Тоді Варвара послала руку під свитину і, витягнувши звідтіля маленький, вчетверо складений папірець, подала його Маркові.

— Читайте, що воно там. Сукач та Павло передали.

Сама ж удавано байдуже знову сіла поруч гармоніста, ніби й не знала про що написано в записці.

— Звідомлення?—напіврозчаровано запитав Марко.

— Не тільки,—ляконічно відповіла дівчина і від нетерплячки аж підстрибнула.—Читайте!

Обушний хутко розгорнув папірця, пізнав Сукачеву руку і, не одриваючись очима, прочитав:

За 29/1 бригада Сукача на 1-му кутку заготовила—15 центр., бригада Павла Мотори на 2-му кутку—13 центнерів, а головне те, що тільки-но закінчили переважувати посівне та різні фонди і виявили прихованого від держави хліба аж 352 центнери. Я ж казав, що докопаюсь! На доповідь у сельбуд прийдемо. Там поговоримо про все. Наша буде зверху.

Новинку передаємо Варварою, надійніше.

Сукач, Мотора Павло.

Обушний мовчки, але поглядом, повним радости, дивився на Варвару, Андрія, Луку і своїх господарів. Варвара одна розуміла причину такої рішучої зміни Маркового настрою. А йому раптом захогілося потанцювати з Варварою. Адже колись на шахті, а пізніше в Червоній гвардії він щодо танців показував „клас“.

Відчув себе молодим юнаком, хотілося вчинити якусь дурницю, гукнути щось таке, що примусило б усіх весело реготати, але Обушний тільки сказав молоді і весело:

— Грай, Лука, на всі голоси! Гуляти, так гуляти!

Хлопець на цей раз не примусив себе умовляти. Без маніження вхопив гармошку і вдарив гопака.

— А ви танцюйте!—встиг тільки гукнути він і зайшовся в переливах звуків...

Марко одвів Варвару до столу.

— Хлопцям не кажи. На зборах огорошимо... Більший ефект буде... А далі знову битися за хліб, за посівне, на цьому не кінець...

— Початок, тільки початок, товаришу Обушний!—переконано відповіла дівчина.

— Правильно, Варю, наше буде зверку,—стримано казав Марко, а далі голосно вигукнув:

— Танцюй Варю! Утри носа преподобному стрільцеві.

— Кому, мені?—з викликом гукнув Андрій.—Ану, виходь! Та я... та ми...

Андрій та Варвара лігали по хаті, дрібно вистукували підборами по глиняній долівці, а Марко Обушний, ледве стримуючись, щоб не приеднатися, шукав свого козуба серед купи одягу—на полу.

Ролю захоплених глядачів сумлінно виконували старі Миколюки. Давно вже їхня хата не бачила таких веселощів. Старий гордо поглажував вуса, спостерігаючи Андрія та Варвару.

— Добра пара була б!

Але ніхто і в гадці не мав, що крім цих законних глядачів, були ще невидимі і непрошені. Поспішаючи з наради від Сутуги та Балуги вулицею, намагаючись бути непоміченим, ішов Кривуля. Невеселі думки снували в його голові. Він знав, що на кутках бригади часто згадують його прізвище, а дехто просто говорить про потребу негайно переобрати управу. Не таємницею для нього було й те, що Сукач розкопує, і досить успішно, заплутані справи колгоспу. Про це його щодня інформує практичний Балута. А там он уже взялися переважувати посівне. Знахабнів, одне слово, харпак. А все через отого клятого Обушного. Зумів до народу підійти, повів за собою людей. І коли вже його приберуть від нас, щоб його сира земля прибрала!..

Шалений гопак обірвав Кривуліні міркування. На високих нотах верещала гармошка.

— Невже начальство розважається?—здивовано подумав він, наближаючись до Миколюкової хати.—От тобі й раз!

Злісна усмішка скривила йому обличчя, а в голові вже роїлися натовпи різних плянів.

Тихенько підійшовши до вікна, Кривуля, обережно, щоб не зашелестів околот, припав гарячим від злости обличчям до шибки.

— Ага... комсомольський актив... Більшовики-и-и... Тільки чому ж Павла немає? В сельбуді, мабуть... А та сучка тут, ач як ви-стрибує...

Саме тоді Варвара танцювала з Андрієм. Марко біля полу на-тягав кожуха. Кривуля хутко одійшов від вікна. Вулиця була по-рожня. Місяць з високого неба сріблив накочений шлях, вкриті снігом дахи будівель і засніжені дерева. З-за рогу виринуло дві жіночі постаті. Кривуля стрепенув з радості. Пішов на зустріч жінкам. Плян дії був у нього готовий. Для успішного здійснення цього пляну не вистачало тільки отих тіточок. Аж тут і вони вродилися. Наче сам бог послав на допомогу Кривулі.

— Доброго вечора, молодиці! Чуєте?

І вказав ціпком на Миколукову хату.

— Немов би гармошка награв?—спитала одна.

— Там не тільки гармошка. Уповноважений розгулявся. Самогонку глушить з Павловою дівкою. Роздайсь море. П'яні в дим.

— З Варварою, ото, матінко моя?

— А то з ким же... Павла по-боку. Городського захотілося. Підіть самі гляньте. Напилася, обнімається, цілується з ним. Тьфу!

Кривуля аж сплюнув, щоб сильніше підкреслити своє обурення з поведінки Варвариної.

— Ой, доленько моя. Отакі вони всі. Приїдуть, дівчат попсують, хліб позабирають та й були такі...

— Такі, як бачите...

— Ой сестро ж моя, піти ж та розказати кумі. На що ж воно похоже...

— З нас хліб вимагають, а сами пиячать, розпутники, щоб їх п'явки спили...

— Організуватися нам треба, баби, та по зашийкові їх к бісячому батькові. Бувайте здоровенькі!

Кривуля вклонився жінкам і швидко подався додому. Він почу-вав себе непогано. Справу зроблено чисто, настановлення жінкам дано, треба тільки не давати ділу захолонути. А тоді ще побачимо, чия буде зверху. Хай-но тільки почує партизан, що його невістку безчестить Обушний та пиячить, не буде тоді швендяти з ним по куткових зборах. Та й Павло,—хлопець гарячий. В кашу собі не дасть наплювати. Аби актив перегризся, а там і ми зівка не дамо. Бабочки кадило роздмухають, їм тільки натякни,—думав радісно схвильований рільник. Широко ступав вулицею Кривуля, а ще ширші надії приходили до нього. Пружньо скрипів сніг під важкими чобітьми, глузливо всіхався місяць, позираючи на землю з сивого безмежного простору.

А трохи згодом з Миколукової хати вийшло четверо: і їхній сміх та голосні розмови розбудили сонну Петрівську вулицю. В да-лені на майдані гостинно світилися сельбудівські вікна.

От уже й морози пересілися. Ще кілька днів тому здавалося, що вони назавжди скували землю і ріки й озера. А от уночі повівся з заходу теплий вітер, шугнув безкраїми степами, промчав широкими Петрівськими вулицями—і пішло. Деревя почали струшувати заледенілі бурульки, сиві від поморозі шибки вікон заплакали не-втішними слізьми, стало світліше в хатах, хотілося думати про весну. Вона, давно очікувана, незабаром надійде, наче дівка мо-лода, і принесе з собою багато сонця, радості і нових трудових турбот.

Марко Обушний прокинувся рано. Згадав учорашні молодечі збори в сільбудняку і сам собі тихо всміхнувся. Тепер уже ніхто не матиме сумніву, хто шкодить колгоспові. Ворога спізнано на гарячому, тепер його можна всім показати і добити остаточно. Од-ночасно мобілізувати колгоспників на готування до сівби. Хоч вони й запевняють, що насіння протруєне, а реманент на мазі, але сьо-годні ще раз треба все перевірити самому. Цього золотого правила Марко дотримувався всюди. Тільки тоді був спокійний і готовий відповідати за доручену роботу, коли перевіряв усе на власні очі.

Особливо ж у Петрівці, де в управі колгоспу порадкували во-роги—Обушний потроїв пильність і втручався в звичайнісінькі дрі-бниці колгоспного життя. Був певний, що саме дрібниці іноді до-водять до руйнації найміцніше господарство, і ще переконався, що найголовніше виявляє свою активність класовий ворог саме в отих, ніби непомітних на перший погляд, дрібницях.

Далі згадав, що сьогодні мають вивозити на поле останній гній. Учора бригадири давали наряди.

Обушний хутко одягся і городами навпростець подався в степ. Йдучи непротоптаними стежками, Марко відчув, що сніг поволі втрачає свою суху скрипучість і вже тільки м'яко вгинається під чобітьми і провалюється з тихим шелестом.

— Хоча б вивезти заготовлений хліб, доки не розпустило шля-хів. А вже вісімдесят сім відсотків виконано. Молодця Сукач, таки докопався.

Ішов полем і думки поважні, хазяйновиті оберталися в голові. Одна чіплялася другої, раптом виникала третя і разом утворювали стрункий плян дальшої боротьби.

Іноді Обушний дивувався, звідки у нього така компетенція в сільських справах, чого він так близько бере до серця всі болі й радощі якогось дрібного Петрівського колгоспу „Жовтень“. Аджеж він, Марко Обушний, потомствений шахтар, за все життя ніколи не працював на землі. А тоді знову пригадав народ у Цека партії і тепер уже розумів, звідки все це прийшло. „Партія“—ось де розгадка такої метаморфози. Коли послала партія,—повинен бути на височині. Інакше за тобою не підуть, інакше різні Кривулі та Балути вмиють скомпромітують. Було ж одному товаришеві в сусі-дньому селі. Не встиг з саней зіскочити, як до нього вже підійшов

„дядюшка“, лагідний такий, з усмішкою християнською. Просто—живим на небо бери... На долоні у дядюшки жито.

— Скажіть, товаришу,—вкрадливо говорить він,—яка це пше-ниця: озима чи яра?

Добре, що напорвся на хлопця, який не вперше на селі.

— Ні озима, ні яра, дядюшко, а це те саме жито, якого ваш колгосп не довів державі аж сорок відсотків.

„Дядюшка“ під регіт товаришів одійшов засоромлений.

А могло б бути й інакше. І бувало. Тільки мене не спіймають на провокації. Ні, ні!

Підходив до похилого берега річки. Тут заплановано садити картоплю.

— Коли довести землю до пуття, вродить як гною,—думає Марко блукаючи нивою.

Подивився на село. Воно лежало сірою важкою громадою хат і будівель і ніби виросло з землі разом з деревами. Ген шляхом туманіла перша валка саней. На передніх санях їхав Крупко.

— Цей завзятий бригадир веде свою валку першою,—думає Обушний, походжаючи берегом замерзлої річки.

Щось з п'ятнадцятеро саней наблизилось до Марка і тоді Крупко дав знак спинитися.

Накрутивши на копил віжки, дбайливо поладнавши зброю на конях—бригадир, не поспішаючи, підійшов до Марка.

— Рано, рано, товаришу,—вітаючись, сказав він Обушному, але очі чомусь одвів убік. Ніяково колунав пужалном ніздрюватий сніг.

— Та й ви, здається, першим прибули,—відповів Марко, пильно, дивляючись в обличчя Крупкові.

Але той уперто дивився вбік.

— Нам що, наше діло маленьке. Сказано вези—веземо,—з нотками прихованої образи в голосі сказав Крупко і, тяжко зіхнувши, рвучко обернувся до валки. Оддалік біля четвертих саней зібралися курці. Іноді хтось з гурту кидав злодійкуватий погляд на Обушного, а далі знов мовчки смоктали цигарки і недбало спльовували.

— Ану, там, скидайте швидше. Ич, розкурилися!—гукнув Крупко, беручи до рук вила і сердито встромляючи їх у гній.

Непомітно вони наблизилися до Крупкових саней.

Марко здивовано стежив за ним. Справді, що трапилось з бригадиром: у вічі не дивиться, на людей гримає, зідхає тяжко, наче втертя щось дороге. Вчора ж бачив його в сельбуді. Веселий був, жартував з молоддю, а сьогодні наче вперше бачить мене. Тут щось не тее... Хотілося підійти до нього, покласти руку на плече і спитати по дружньому:

— Чому журишся, бригадире?

„А може в нього родинні справи? На віку, як на довгій ниві. Буду ще і я додавати горя своїми запитаннями. Почекаємо, заспокоїться—сам розповість... Та й інші чомусь тримаються осторонь, тільки скоса позирають. В чім, нарешті, справа?“

Ворухнулася неприємна думка:

— Невже якась провокація? Але ж, здається, нічого особливого не трапилось. Ні він, ані хтось з його товаришів не давав для цього жодного приводу.

Колгоспники, досмоктавши цигарки, тепер дружно скидали гній додолу. Мовчки, без жодного слова.

Обушний підійшов до саней і раптом усі сумніви вилетіли йому з голови. Тут треба діяти, а не роздумувати.

— Е е, товариші, хіба це по-хазяйському? Куди ж ви гній звальюєте?— запитав він похмурого колгоспника біля других саней.

— На святу землю, товаришу.— похмуро бовкнув той, а виразом обличчя і рвучким жестом він ніби додав:

„І чого б ото я сунув носа не в своє діло!“

— По-дурному, хоч і на пресвяту кинь, то нічого не вийде,— з легким роздратованням сказав Марко і, звертаючись до Крупка, твердо запитав:

— А чи подумав ти, бригадире, що лишиться від твого гною, коли розіллється річка? Всі ж купки позносить водою. Виходить марна праця?

Крупко встромив вила у гній, окинув уважним хазяйським оком похилий беріг річки, що на ньому зламаним рядом парували купки гною, далі глянув просто у вічі Обушному своїм звичайним ширим поглядом і, махнувши рукою, з вибачливою усмішкою сказав:

— Доділа кажете, товаришу. А я своєю дурною головою й не подумав. І вірно, як тільки вода піде, попливе наш гній світ за очі... Треба буде вище скидати. Я розпоряджусь і Кагамликовій бригаді перекажу...

Марко знову бачив Крупка таким, як завжди, метким, балакучим, готовим до всякої роботи, аби вона йшла на добро колгоспові.

Сумніви Маркові танули під теплим поглядом бригадира.

А Крупко, вмошуючись на сани, гукнув Обушному:

— Сідайте, підвеземо додому...

— Я пішака.

— Діло ваше. Як хочете.

Далі затримав очі на Марковій постаті, немов збирався щось сказати йому, але тільки махнув рукою, ніби одганяючи настирливі думки. Промимрив сам до себе:

— Чи варто чоловікові дурницями голову забивати? Пусте.

А вголос гукнув:

— Поїхали, хлопці. Но-о-о!

Од'їхавши від ниви з півгін, Крупко сплигив на інші сани:

— Хазяїн, невзяла б його лиха година! Диви, Якове, як нам носа втер, і досі соромно... От тобі й городський... Маладця...

— Маладця то маладця,— похмуро відповів Яків,— тільки, щось ото баби негарне про нього подейкують.

Крупко хвилину помовчав, далі сказав переконано:

— Не вірю я цьому. Чого тільки кляті баби не вигадують? Агітація тут куркульська, от що. Не інакше, як Кривулина робота.

Його хитра рука почувається тут.

Марко йшов степом, тримаючи курс на другий кінець села, де червоними бляшаними дахами виростали над селянськими хатами дві високі колгоспні комори. Самотня постать Обушного давно бовзаніла на сніговому полі, доки не сховалася за першою Петрівською хатою. Дійшовши до школи, що стояла близько майдану в сусідстві з коморами, згадав, що сьогодні ухвалено зревизувати кооперацію.

— Треба зайти умовити вчителя. Хай після навчання й починають. Може хоч цьому допоможе нам вчена сила.

І далі думав про Якова Семеновича—вчителя. Дивний чоловік. І не старий ще, а вже ховається від життя. Скільки разів запрошував його Обушний до куткових бригад, та неохоче йшов туди Яків Семенович. А коли й піде, бувало, то більше мовчить.

— Він у нас завжди отак. Харахтера така. Відпустить учнів і дзябулить собі в хаті. Тільки віконце допізна світиться.

Так характеризувала вчителя вдова Христя, і Марко в думці погоджувався з нею. Справді влучно сказано—„дзябулить“. Іншим словом важко було схарактеризувати відлюдну поведінку Якова Семеновича. Давно вже збирався Марко поговорити з ним по-щирості, довідатися, звідки у нього така відразу до громадської роботи,—та все якось не випадало.

— Мабуть і сьогодні не вдасться,—думав він, простуючи порожнім коридором.—Швидко злетяться дїтлахи до школи та й мені треба поспішати до комори. Хай якось іншим разом.

Але стукаючи в двері вчителевої кімнати, Обушний твердо вирішив: будь там що, але після науки учитель мусить взяти участь у ревізії кооперативної крамниці.

СУКАЧ ТАКИ ДОКОПАВСЯ

Крупко прикинув на око:

— Матъ так, що й пляна виконаємо на всі сто.

За гуркотом двох віялок не розчув Обушний зауваження Крупкового, але бачив: світяться радістю очі бригадирів і тоненькі пружки стрілами розходяться на скронях. Ранкова нашорошеність зникла.

Вийшли з комори. Віялки торохтіли слабше.

— І хто міг додуматися, що в полові остільки зерна? Хитрі, сукини сини. Усіх нас обдурили.

У цих словах бригадирівих брєнів аж ніби захват з членів управи, що в час молотби вхитрилися пустити в полуку сотні пудів зерна. А вже далі з гордістю:

— Та тільки й голова у нас—жоха! Зразу второпав, де шукати. Дарма, що тихенький.

Це так Крупко про Сукача. А Обушному цього й треба. Радів, що авторитег голова управи міцніє.

— От, бачите, він же весь час нахвалявся, що докопається і докопався таки.

А далі згадав про недавню зустріч з Крупком на полі біля замерзлої річки і спитав бригадира:

— А як же гній?

— Доручив возити Стеценкові, а сам як почув, то мерщій сюди. Це ж хліб. Золото! Хоч червону валку наряджай!

Марко вперше за весь час перебування в Петрівці, попрохав у Крупка запалити.

— Тютюнець у нас свій, товчений, — з теплою інтимністю сказав той, витягаючи кисета. — А от папірець того... підгуляв... Батьківську івангелію докурюю.

— Нічого, давай івангелію.

Мовчки стояли, цигарки скручували і в цей час мабуть в обох одночасно наростало почуття міцної дружби і взаємної довіри.

Отак воно буває в житті. Приїхав з далекого міста. Чужа чужина, а от стоять удвох, крутять цигарки з одного паперу, беруть тютюн з одного кисета — і вже ніби рідні брати.

Віялки гуркотіли наввипередки. Першу віялку крутив син Крупків — Іван (отой, що „ой мамочка моя рідна та вези ж мене на Україну“). Вечір. Калюжа біля сельбуду. Загальні збори молоді).

Розкішний чорний чуб парубкові посивів від пилу. Пилом укрилися й плечі шахтёрського бушлата. Але впізнав його Обушний, коли вдвох з Крупком знову увійшли до комори.

— Твій? — запитав Крупка.

— Атож. Оце тільки з шахт недавно. Ще з літа як пішов, та аж оце повернувся. Потягло до землі хлопця.

Полова, немов зграя дрібних блідожовтих метеликів, стрімко зривалася з сита і потім тихо осідала на долівці. Біля колгоспників зростала купа збоїв, недомолоченого колосся і потрошених барабаном бур'янових стеблин. А на широкий брезент решето струшувало блідо-червону добірну пшеницю. Дівчата одгортали од віялки не одгортачкою, а, ставши навколяшки, руками. Урочисто, з повагою. Деяка тільки зиркне блакитними чи карими на Обушного — і знову до праці.

З дальшого кутка захватним гуркотом обзивалася друга віялка. Крізь темряву і пил не бачив Обушний, хто орудував біля неї. Тільки наблизившись, пізнав Павла Мотору. Хлопець крутив трибчасте колесо віялки, а голову схилив низько, низько. Не хотілося йому зустрічатися з красномовними поглядами присутніх.

Крупків Іван від першої віялки позирив на Павла співчутливо. Хто вже, хто, а він добре знає, що значить кохати. Не дарма ж, як він'є — просить матір повести його „на Україну“, маючи на думці Донбас. Зате дівчата не могли приховати глузливих вогників в очах, коли зиркали на похмуру зігнуту постать Павлову.

Маркові якраз і треба було секретаря комсомольського осередку. Добре, що він тут, а то б довелося на кутках розшукувати.

— Піди, лишень, зміни Павла. Справу до нього важливу маю, — сказав Обушний Крупкові.

Павло тихою ходою, похнюпившись, наблизився до Обушного. В очі не дивився, а так собі під ноги. Вперше отаким бачить Марко Павла.

— „З чого б це він так найжачився?“

— Ходім, Павлику, на повітря. Годі порох ковтати,—тихо, від душі сказав йому.

Хлопець міцно стиснув щелепи. Аж на скронях жили нап'ялися. Мовчки вийшов за Марком.

А Обушний чомусь подумав на мить:

— „Мабуть у коханні хлопцеві не підвезло“.

А далі поклав руку на плече комсомольського секретаря і сказав:

— Діло є, Павлику. В район сьогодні поїдеш...

— Коли треба, то й поїду. Ваше діло наказувати, а наше—виконувати.

І сказав це якимось роздратовано, з притиском на „наказувати“.

Обушний удав, що не помітив нервування Павлового, говорив далі спокійно, по-товариському, а сам собі думав, ламав голову і не міг одразу добрати: що скоїлося з хлопцем. Був, як вогонь: веселий, гарячий, а це стоїть, руки звисли і очей не зводить від землі. Хоч і шанував почуття людей, але тут не втримався:

— Чого це ти, Павлику, такий сумний? Невже куркулі до туги призвели?.. Адже радіти треба. Вже тепер ми їх призведемо. Ось побачиш... А може...

Перебив його Павло, ще й рукою рвучко махнувши:

— Ат... залиште!.. Кажіть, яке діло, та й уже...

Замовк Обушний. Хвилину пильно дивився на хлопця гострим проникливим поглядом, силкувався прочитати, що в нього на серці. А потім іншим, підкреслено твердим і серйозним голосом сказав:

— Гаразд. Про це потім. А зараз сідай коня і панай у район!

На цьому Марко витяг з бокової кишені козушка ще вчора заготовлені два конверти.

— Один завезеш у райпартком, другий — до міліції. Зачекаєш на відповідь. Тільки якомога швидше. І жодній людині про це. Розумієш?

— Та розумію, не маленький.

І знов прихована образа бренить у голосі.

— Тільки додому на хвилинку забіжу. Вальяці взую, — кудись убік пробурмотів Павло і повернувся йти. А голови схиленої так і не звів.

— Біжи.

Павло йшов додому і ще більша злість закипала в нього на Обушного.

— Ич, бахуряка. До району вигадав послати, щоб вільніше з Варварою діла строїть.

Отака думка сплила хлопцеві, а далі трохи згодом сам себе спіймав на перебільшеній підозрі.

— От дурний. У район я ж змотаюся за три години. На ранній обід і повернуся. А Варвара ж на людях. Ревізію робить у кооперації. І таке в голову зайде.

Аж полегшало Павлові на серці. Кроки стали твердіші і голова знову вгору підвелася.

Поспішав додому, а далі на стайню, на коника—і в степ...

— А може це куркульські вигадки? Хіба мало на нас зуби гострять? Треба розпитати Луку та Андрюшку. Друзі ж вони мені, чи як?

Та червячок сумніву аж надто сумлінно робив свою справу. В ушах і досі стояли материні слова.

Казала вранці, як виряжала в комору:

— Отакий, сину, твій уповноважений. Загуляв. Та й Варвара штучка. Хто б подумав? Бережися, сину...

Та й розповіла все, що чула від жінок удосвіта біля криниці. Про отой же таки вечір з гармошкою, горілкою та танцями.

— Кому вірити? Хто правду розкаже?

А Марко Обушний, ще трохи поговоривши з Крупком, гостро відчув, що треба негайно йти до штабу—сільради. В селі щось коїться. Хтось уперто працює далеко не на його користь. Не прогавити б.

Ожила Петрівка. Прокинулася широка вулиця. З димарів пнуться догори безформні ясносині димові хмарки. Ранок. Заревла десь у стайні корова, хряпнули віконниці в хаті рахівника Балуті, хтось у кожусі наопашки побіг за клуню: ранок.

Ішов понад ставком.

Біля прорубів гурт бабів шмаття пере. Коли зрівнявся з ними—як одна порозгинали спини, їдять цікавими очима, наскрізь пропикають. Ніби вперше уздіри Марка в Петрівці.

А як проминув їх, долетів вух повне отрути:

— Ич, почимчикував і голову звів...

Друга додала:

— На похмілля чоловікові...

Тоді вже й третя не втрималася:

— Коротенька нічка, не виспався.

— Диви якою сновидою потуманів!

Хоч і почув Обушний лише обривки оцих глузливих реплік, проте багато допомогли вони йому розв'язати причину такої до нього нашорошеності. Ніяксий погляд Крупка там біля річки, Павлове незрозуміле дратування, нарешті оце жінки зі своїми гострими слівцями. Та це ж кільця одного ланцюга. Так, так! Звичайна куркульська провокація.

Гармошка... Варвара... Танці...

Він тепер розуміє. Для хитрого Кривулі матеріял цілком достатній.

Так он воно ще! І попервах, аж розчаровання якесь відчув Марко, чекав серйознішого, а тут така дрібниця. Молодь потанцювала, пограла. Були ж свідки: господарі квартирі, Андрійко, Лука.

— О, він швидко тепер розгромить, розкидає одей мур недовір'я до себе.

Ішов бадьоріше до сільради, з ясними мислями, готовий до найрішучіших дій. І вже цілком виправдував вирядження Павла з пакетами до району:

— Кінчати треба, годі вже виявляти ворога... пора трошити його.

А десь з глибин розуму жевріла і потроху обпікала інша думка:

— Ні, все таки необережно, товаришу Обушний вийшло в тебе вчора ввечорі. Село — фронт. Ти — командир... Ворог за тобою по п'ятах ходить. Вистежує, підслухає, підглядає. А ти гармошку дозволив, танці... Краще б у сельбуді, а то на квартирі. Можна було стримати радість перемоги.

Прислухається Марко до повчального, розважного голосу і в думці постає майдан залізного Фелікса, там у рідному Харкові, і яскраво освітлені вікна Цека партії.

І хоч він самотній поспішав вулицею до сільради, — проте почував, що сором'язлива червоність заливає обличчя і серце ніби швидше починає стукати.

Дунав:

— Бабочки потурбуються вже роздзвонити по селу. Та, мабуть, уже й роздзвонили. — Повернеться Павло, зведу всіх до купи, загальні збори скличу. Розвію брехню. А якже! Та ще й винуватців на чисту воду виведу. Ні, ні, не на такого наскочили. Я вже зведу рахунки з провокаторами.

З такими думками увійшов Обушний до сільради. Рішучий, наструнчений, брови зібгав у вузол. Слова привітання проказав чітко, одривчасто, але кризь стиснуті щелепи. Почував, що нерви тугі й напружені, мов струни. Аж секретар, старий з блискучою лисиною дідок, відчув це і на хвилинку звів байдужі помутнілі очі. Далі знов ще ретельніше зашкрябав пером. Таким холодним і терпким він вперше бачив уповноваженого.

Юхим Довбня, голова сільради, стояв спиною до дверей. Ця велетенська людина міцно вгрузла ногами в долівку, трохи набік схиливши голову. Руки їй трохи відійшли від тулуба і зігнулися в ліктях. Разом з широкою спиною, ці дебелі руки tworили подібність Довбні до своїх далеких пращурів.

— Ця людина може душити й мертвого, — чомусь подумав Обушний в суміші огиди й ненависти.

Та голова, зачувши його сухе привітання, хутко обернувся і велике червоне лице розплилося в глузливо-рабську усмішку.

— Доброго ранку, товаришу! — сказав він і поправив товстим пальцем блискучий знак зачитання на лобі.

— Так куди ж ти дивився, голово? — терпко запитав Обушний Довбню. — Значить і в половину хлібця пустили? Га?

Довбня вирядив і без того витрішкуваті очі.

— В яку половину? Я нічого не знаю.

Марко проколов його гострими дотиками погляду:

— Взагалі, ти щонебудь знаєш про свій колгосп? З-під носа у тебе крадуть, грабують соціялістичне майно, а ти тільки чуба мастиш та на дно пляшки любиш заглядати.

Голова трохи знітився і важко спустився на лаву. По хвильці тугої, як тетива лука, мовчанки, бовкнув безпорадно:

— Боровся ж я з розкраданням. Он Марію хотів заарештувати, а члени сільради не дали.

Довбня міркував собі давно віддячити вдові Марії за те, що вона так підірвала його авторитет на кутку. Правда, ота Марія тільки й провинилася тим, що через місяць після жнив збирала колосся на стернях. Але сьогодні під гарячу руку Марко повірить йому і візьметься за Марію. Тоді знатиме, як розпускати язика проти влади.

Та отут якраз і прорахувався голова. Обушному вже давно розповіли, як свого часу, коли вийшов закон про священність соціялістичної власности, Довбня вирішив спробувати силу цього закону на ударниці, вдові Марії, саме за збирання тих нещасних колосків. Всі ж бо добре знали, що не в колосках тут притичина, а в тому, що Марія рішуче одбивала амурні зальоти голови.

Огож прорахувався голова, коли згадав про Марію. На цих словах Довбні — Марко Обушний скипів і аж голос йому зірвався зі спокійного тону, grimнув кулаком по столу, закричав:

— За колосочки хотів посадити? Га! Ах, ти шляпа! А в упораві колгоспу куркулі тисячами пудів розкрадали? Цього не бачив! Та я тебе з лиця землі зітру!

Розхвилювався Обушний, аж сам свого голосу не впізнав. Уперше отак йому у Петрівці. Далі вже не кричав, а хрипів злісно, глушив наче молотом по намащеній голові Довбниній:

— Куркульський полигач!... Партію підводити?! Га! Пар-ті-ю? Не паскудь квитка! Чуєш ти, Довбня!

Похопився потім Обушний, бо відчув, що вже кулаки самі стискаються.

— Що це я справді? — подумав, — однак же сьогодні всьому буде край. — І вже спокійніше спитав по хвилиній мовчанці:

— Розіслано бригади на кутки? Чи може й цього не зробив? Чого ж мовчиш?

— Та розіслав, а ви не кричіть. Я вже ляканий.

— Сиди ж мені отут і ні ногою з сільради, доки не повернуться з кутків, тоді нараду зробимо. Та щоб на вечір загальні збори скликав. Чуєш?

А потім тихше додав:

— А то я тебе не так злякаю!

Хотів іти на кутки, щоб до Павлового повернення перевірити їхню роботу, аж тут у сінях захеканий виконавець:

— Оце добре, а я вас шукаю... Нате записку.

— Від кого?

— З другого кутка.

Писав бригадир Андрійко Миколюк:

ТОВ. ОБУШНИЙ!

Що його робити? Вже дві години виконавець загадує на куткові збори, а людей, як одрізало. Жодного чоловіка. І про вас таке плещуть, що й на голову не налізе. Увечері розкажу. Треба приймати екстренні заходи, а мені щож робити?

Бригадир Андрій Миколук

— Виростає актив, — з радістю подумав Обушний і сказав виконавцеві:

— Перекажи, хай відкладе збори і негайно йде до кооперації. Я там буду. Зрозумів? А ти загадай на загальні збори на вечір. Ото й усе! Ясно?

— Атож!

Виконавець хитнув головою і важко загупотів по сходах з ганку.

— Пішла писати губернія, запрацювала місцева радіостанція! Вже, мабуть, на всіх кутках знають, — йдучи, думав Обушний раптом відчув, що жодної тривоги у нього вже немає. — Ну, послухав гармошку, подивився як танцює молодь, то й що з того? Адже й він людина, не з каменю. А що ото куркульня розперезалася, — так на те вони й куркулі. Дивно було б від ворога чекати схвальної трактовки вчорашнього вечора.

Коли вже наближався до крамниці, вгледів гурт жінок, що йшли йому назустріч. Ще здаля помітив — аж надто жваво розмовляють жінки і жести у них якісь нервові й розмахисті.

— Обговорюють мою антиморальну поведінку, — подумав Марко, і не помилився, бо лише вгледіли його, зразу ж замовкли і губи стиснули в стримано-глузливих усмішках.

Запишались.

Проходячи повз нього, удали ніби не помітили. А Марко нарочито намагався дивитися просто у вічі їм, ясно і одверто. Та не зустрівся поглядом з жодною. Одвертали очі вбік, або під ноги собі дивилися. А проминули його — знову і гелгіт, і сміх, і повні отрути слова.

Проте, справа набирала серйозного характеру. Біля самої крамниці його спіймав виконавець з першого кутка. Там така сама історія. Ніхто не йде на куткові збори, а попід хатами жіночки, спасибі їм, гуртуються, язички почісують.

Тоді згадав і про третій куток. Там Христа бригадирює, а Марія — вдова на підмогу їй.

— Як це вони там? Невже й від них прибіжить захеканий виконавець з тривожною звісткою, що люди не йдуть?

„Але й так третій куток найдовше тримається. Молодці жінки“ — думав Марко, а в голові вже снували, сплутувалися, зав'язувалися в мідні вузли чіткі рішення і пляни дальших дій.

І був тоді тихий морозний ранок. Дерева ще не встигли струсити зі своїх вітів льодових накипів і вони виблискували на сонці

всіма кольорами веселки. Легко дихалося грудям. Хотілося любити навіть отих обдурених куркулями жінок, які щойно так підкреслено виявили до нього свою зневагу. Адже позавтра піде на станцію остання червона валка, і хай там хоч тисячі Кризуль підіймуться проти нього, — а валка все таки піде. А згодом і баби не пишатимуться при зустрічі з ним. Тільки отак воно й буде!

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПІД КРИГОЮ

Журиться стара Моториха. Ще ні світ, ні зоря, тільки оце Павлика вирядили до комори, а тут знову гості.

Таке: ні сідо, ні пало.

Та хоч би ж люди путящі, родичі там які чи що — то воно б і нічого, ато ж знову Кривуля з Сутугою. Це й горілки своєї аж дві пляшки принесли. І чого вони тільки хочуть від мого чоловіка? І коли вже край цьому прийде? Аж моторошно стає, як згадаєш, скільки тії гіркої за зиму випито.

А в хаті партизановій уже й заспівали. Єлейним, лагідним тенорком виводив Кривуля. Похитував головою, вдаючи з себе надміру сп'янілого. Бубонів наче в порожню діжку огрядний комирник Сутуга.

Не співав лише Мотора. Свої улюблені пісні мав партизан і виспівував їх з глибоким піднесенням, як тільки доходив до „точки“. В таких випадках він випростивувався за столом на весь свій велетенський зріс і, сам собі диригуючи, починав „Кармалюка“ або „Байду“.

Реальність за партизановим столом і сам партизан були таким подібними до романтики цих пісень, а голос його звучав так щиро й проймаючо, що мимоволі слухачі вмикали свої голоси в бурхливе рокотання Моториного баса, підлягаючи виразному диригуванню дебелих рук. Але партизан ще не дійшов „точки“ і мовчки слухав примітивний лемент своїх гостей:

„Ой, вип'ємо куме тут,
Бо в колгоспі не дадуть,
Ой, дадуть, чи не дадуть,
А вип'ємо куме тут..“

Дратувала сьогодні Мотору невимущена поведінка гостей. До столу нехотів спочатку сідати, коли прийшли вони з горілкою. Сердився.

— Ні до чого це, — думав. — Адже вже тиждень, як не п'є, на кутки з бригадами ходить, з Марком Обвшним потоваришував, а тут знову спокуса приперлася. Та ще хто? Ті, що хліб від держави приховують. Не товариші вони йому. Розсердився так, що й руки не хотів подавати Кривулі. Ба навіть з хати витурити думка була.

Та й Кривуля не спроста пішов на ризиковані одвідини партизана. Мав щось для нього в запасі. Знав гордість Моторину, його вдачу буйну, отож і заторохтів медово, сідаючи на лаві:

— Ми на хвилинку. Коли сердишся — то ми й підемо. А тільки шкода, що всяка наволоч життя нашу розстроює. За тебе Хведоре Микитовичу обідно. За тебе старого бойця, за сина твого активного комсомольця Павлушу, за майбутню невістку твою Варвару-сироту. Всіх опалюжив, обезчестив, тіль на всіх напустив — от за що больно.. Йому що: був такий та й нема, а твого сина та й на дівку люди пальцями вказуватимуть. Ех-хе-хе! А так ми нічого не ім'єм. Сердишся, то ми й підемо. А тільки вже все село про це говорить. Волнується... Як не як з центру людина, а отаке виробляє.

— Всі вони городські дурять нас темних, — похмуро додав свого й Сутуга.

Отак слово-по-слову та й розповіли спантеличеному партизанові гарно складену Кривулею байку про Обушного та Варвару.

Збаламутився тоді Мотора. Скипів. Хотів негайно бігти до сільради, розшукати Обушного, вибатькувати його, коли правда, аж тут, якимсь чудом і пляшка з Кривуленої кишені перескочила на стіл. У горілці тоді почав топоти свою образу партизан Мотора. Гіркою хотів залити зневагу свого сина, болюче розчарування в тому, за ким ще вчора ладен був на смерть іти.

А гості теж собі на умі. Не для того тільки витрачалися на горілку, щоб новину розповісти Моторі. Про це він і без них довідався б. Інше, ось уже цілу зиму турбує членів управи.

Було це якось зразу після молотьби. Намолотили пшениці. Чиста, як сльоза. Та намолотивши, тихенько вночі й у мішки аж півтораста пудів набрали. Троє їх тоді було: Кривуля, Сутуга та Балута. Рахівника в такому ділі не об'їдеш. Навантажили ото три підводи, ще сами й підводчиками посідали. Якось безпечніше. Виїхали за Петрівку, а ніч така місячна, наче срібне молоко заливає стерні. Раділи. От продамо в городі своєму чоловічкові і знати ніхто не буде. А Балута вже й вираховувати почав, по скільки на брата заробимо. Практична людина рахівник. Ідемо ото собі, радіємо. Як по писаному все йде. Тільки ж і треба було б їхати мимо вітряків, щоб крайні хати третього кутка обминути. Так ніт же, не добрав того діла Сутуга (а він перед вів). Візьми та й зверни побіля третього кутка. Отут і трапилася пригода. З Кагамликового садка виходить, похитуючись, Мотора. Сильно мабуть смикнув з кумом після машини та й заснув у нього в садку. Так усе й похолонуло всередині. А він ледве на ногах тримається. Став над шляхом та як гриміє:

— Стій! Мать перемать! Хто їде? Стрілятиму!

Гукнув і впав у спориш. А ніч же така місячна була. Отож і страху нагнав нам клятий партизан, але хлібець таки своєму чоловічкові до міста одвезли. І от тепер розкумекай: чи впізнав тоді когось із нас Мотора, чи ні. Хоч, правда, і випивши був, але ж і ніч, як день, ясна.

Оця думка турбує трьох друзів ось уже з п'ять місяців. Чи впізнав, чи не впізнав? Кляте питання примусило їх частенько напувати Мотору, бо хлопець він вредний: коли знає, то обов'язково

кому слід до вух донесе. Тільки ж дивно: мовчить партизан. Невже нічого не пам'ятає? От, дай боже, щоб так було. А коли пам'ятає та тільки до часу примовкує?

— Треба, нарешті, сьогодні якось натяками випитати в нього, — думає Кривуля і знову підливає Моторі в чарку.

— Пий, Хведоре Микитовичу. Коли з самої Цеки та п'янствує, так нам і бог велів. Оце тільки й нашого — випити та закусити.

Чоловіки за столом горілку проливають на вишиту скатертину, а Моториха в хатині сльозами щедро змочує хустку. І Павла шкода і на Варвару зло бере: не вшанувалась дівчина.

— Бідний, бідний мій Павлику, — шепоче мати і прислухається до чоловічих розмов.

Аж тут у сніях хтось дверима гримнув. Знайомі матері кроки, рідні. А коли й жатні двері одчинилися — побачила Моториха сина на порозі.

Стоїть Павло, наче закам'янів, аж на виду зблід, дарма що з морозу. Тільки очі вп'ялися в батька важким докором.

Притих партизан, суворо витримує синів погляд. Притихли в чеканні розв'язки й гості. Згадали колишню „гостинну“ зустріч Павлову, коли „Керзоном“ їх вирядив, і голови в плечі ввібгали.

Першим порушив мовчанку Павло. Забув про свою образу.

— Тату! — розпачливо сказав він. — Тату, знову з куркульнею злигалися? Де ж твоя честь партизанська? Пропиваєш?

І рвонувся Мотора з місця, лице набубнявіло кров'ю. Стіл ледве не пішов шкереберть. Гукнув несамовито:

— Геть з очей, заразо! Батька вчити? Иди до своєї шлюхи! Можен поділитися з Обушним. Йі вистачить на двох. Геть!

— Ой що ж ти кажеш, Хведоре?

Це мати в розпачі до одвірка притулилася, руки ламає.

А Павло за клямку коло дверей вхопився:

— Тату...

Може ще хотів сказати, та не договорив. З батькових рук летить тарілка і на дрібні шматочки розбивається об двері біля Павлової голови. За першою друга, третя.

— Та що ж ти робиш, чоловіче? — заголосила дружина. — Ой людоньки, вгамуйте ж його!

А „людоньки“ — ні чирірк. Поскиляли голови над столом, мовчать в суміші остраху і прихованої радості.

Та й нащо їм вгамовувати партизана, коли до цього вся політика йшла.

— Хай-но тепер спробує Обушний послати Мотору на кутки. Обпечеться... А там і весь актив від нього відійде. Побачимо тоді, чи не дремене аж туди, звідки прибув. Та ми й до Харкова зуміємо заявочку написати про „поведеніє“. Балута складе, а свої люди підпишуть.

І не так горілка п'янила Кривулю, як оці привабливі п'яні-п'яні перемоги.

Вилетів Павло в сніи і руки йому ледве помітно дрижать. Чи з холоду, чи з люті? Хто зна. Вийшла з ним і мати до сінєй.

— Не чіпай, сину; батька. Сердитий дуже сьогодні...

— Мені валянци викиньте з хати, мамо їхати до району треба,— каже Павло ніби спокійно, а зуб на зуб не влучить.

Мати швидко назад до хати метнулася. Винесла валянци.

— Перебувайся Павлику. Ось і онучки теплі.

Та Павлові не до онучок. Всунув ноги/абияк у просторе тепле взуття та й був такий. Трохи заспокоївся аж тоді, як слів верхи на вороного жеребчика з Кагамликової стайні. Торкнувся рукою грудей, зашелсетіли куверти.

— Значить, можна їхати. Пакети на місці.

Трюхикав вороний по накаченій вулиці, баско вигравав так, що й підганяти його не треба. Застоявся в чистій та теплій стайні. Кагамлик любив коней і вмів коло них ходити.

Потроху вже вгамувався тяжкий спогад про сварку з батьком. Хіба це вперше таке трапляється? Знову думав про Варвару, і боролися в хлопцеві дві сили.

Адже любилися ось уже півтора року, працювали разом, боролися. І було це так просто і ясно в них. А що вже надій молодечих, поривань сміливих юнацьких! Ех, та що там казати! Світ здається б догори ногами поставили. І раптом така несподівана, жорстока зрада... Тільки невже вона здатна на це? Ні, не може цього бути! Щоб ото Варвара такою стала? Ніколи! Тоді інша думка порядкувала в голові і доходила до серця, стискувала його до болю:

— Невже і мати, і батько, і все село бреше? Невже це тільки провокація? А що, коли правда?

І ще дужче колотиться в звичайному людському болі горяче комсомольське серце. Торкнув поводом вороного. Швидше б проїхати повз кооперацію. Адже там вона. Ще, чого доброго, помітить, поговорити захоче. Виправдуватися почне... І не знає гаразд хлопець: хочеться йому зустріти Варвару, чи ні. Одганяє від себе думки:

— Ні, ні. Не помітить вона, не до мене їй,— ображено думає Павло.

Аж тут голос такий—і рідний і чужий різонув вуха:

— Павлику, зажди хвилинку. Куди це ти зібрався?

Змовчав. Дивився похмуро вбік.

З ганку крамниці збігала Варвара. Вся така ж сама, як учора, позавчора, як півтора року тому. Тільки очі вогкі і повіки червоні.

— Плакала, мабуть,— співчутливо подумав, але ще дужче насупився. Тільки вороного непомітно стримав: „хай скаже, як що хоче сказати“.

А вона вже коня за повід. Слухняно спинився воронько. Другою рукою в бік коневі вперлася. Очі великі, сині, заплакані на парубка звела. Не хоче Павло дивитися на неї. Похмуро в інший бік зирить нервовими пальцями в гриві коневі колупається.

— Чого ж ти мовчиш, Павлику? Невже брехням повірив? То хоч товаришів розпитай, коли мені віри не ймеш. Андрія, Луку та й старих Миколуків. Всі ж були в хаті, Павлику, чуєш?

Мовчить хлопець, а в грудях наче сніжні буруни розгулялися. Ось-ось не стримається і всміхнеться, і заговорить.

А вона далі:

— Куди ж ти їдеш? Скажи!

— На кудикало. Піди спитай начальства. Наше діло таке: куди пошляють, туди й поїдемо.. Може тобі начальство розкаже по свойському. Піди розпитай витриманого більшовика, прекрасного товариша з Харкова. А я тільки Петрівський комсомолець. Но-о-о!

Лютю смикнув повід, вдарив воронька, по підбіччю. З місця рванув кінь.

— Ой, Павлику! Та це ж неправда, чуєш?— не сказала, а зойкнула крізь сльози дівчина.

Не оглянувся Павло. Пустив коня вскачки. А вона ще трохи стояла на шляху, дивилася йому вслід і сльози тихенько падали на втоптаний сніг.

А він і не оглянувся. Провела його очима аж за Кривулин вітряк, у якому ще так недавно разом з ним застукали контрабандних мірошників. Далі витерла хусткою очі і в кооперацію пішла. Треба ревізію доробляти. Оглянулася: нікого нема на вулиці.

— Добре, хоч люди не бачили,— подумала.

Але люди, звичайно, бачили. Не одна замерзла шибка ретельно розтоплювалася парою з рота і протиралася пальцями цікавих молодичок: хоча б краєчком ока побачити, як тепер розмовляє Моторенко з своєю дівкою.

А Павло вже виїхав у степ. Тюпачив весело воронько, а Павло шугав поглядом аж до небокраю. Який же він степ широкий та білий! Здається, і кінця-краю йому немає. І від цього безмежжя снігового легше ставало на серці Павлові. Дрібнішало своє особисте горе, тонуло в просторах. Так само буває, коли й на море дивишся. Такими блідими стають тоді людські почуття і болю, і радощі.

І де він узявся тільки одеї поговорі. Все ніби йшло на лад. І треба ж було посилати звідомлення Варварою. Хотілося, щоб надійніше, а вийшла така історія, — думав їдучи Павло, а в уяві, як нарочито барвистою кінематографічною стьождкою проходили найпрекрасніші спогади їхнього з Варварою кохання. Ог хоча б учора, в сельбуді. Хіба не йому всміхалася вона своїми синіми очима. Хіба не з нею, вже далеко за північ стояв біля воріт, цілував і пестив, „манюньою дівчинкою“ називав.

І надходило каяття: чому не поговорив з нею там біля кооперації, нащо грубо одштовхнув? Мабуть, і тепер десь тихенько плаче собі в крамниці. Яка вже там у біса ревізія?

З-за сивого обрію виткнулася станційна водокачка, а трохи праворуч уже впізнав Павло темносірі будівлі міста. Ліворуч туманів завмерлий ліс, а далі степ, скільки зір сягне. Пустив коня навскач,

аж вітер у вухах посвистує. Ніби хотів, щоб з вітром тим одлітали в безвість сумніви, важкі думи...

Та помилився трохи Павло, коли думав, що плаче Варвара в крамниці. Хоч і з великою напругою, але стримувала слези. Сиділа біля вчителя і проказувала йому числа. Той спочатку записував у книжечку, вираховував, а тоді вже перевіряли на рахівниці. Крамни: підсовував їм різні папірці, книжки боргів, рахунки, накладні. В роботі трохи затамувала біль і образу. Твердим голосом проказувала числа. Вірила: все одно правда наверх впливе.

У зачинені двері щось зашкрябало. Кішка чи собака — не добереш, але шкрябає настирливо, уперто, не звертаючи уваги на крамникове: „пішов вон“, і „тпрусь“. Зло взяло крамника. Вхопив залізного метра до рук, тихенько до дверей підійшов та й відчинив раптом, тримаючи метра на поготові. Але вдарити йому не довелося. У відтулину дверей переможно крутячи хвостом, до крамниці влетів „Керзон“. Ще й кошик у зубах. Та й звідки ж знати собаці, що зараз крамникові не до нього. Він свої обов'язки хоче виконати сумлінно. А тому розхитує кошика, кидає його на лавку. Далі звично стає передніми лапами на прилавок і тричі гавкає в куток, де стоїть горілка. Собаці що, він робить те, що йому наказано.

Учитель з неприхованим захопленням стежив за „Керзоном“ і записувати облишив. А Варварі собака нагадав той випадок, коли Павло скористався з його послуг, щоб витурити з хати куркулів. Десь у глибині серця наростало тепле почуття до „Керзона“. Хотілося ніжно погладити його блискучу оксамитну шию. Стрималася. Замість цього взяла клаптик паперу і написавши на ньому: „крамниця закрита — бо ревізія“, поклала в кошик. Цим вона врятувала крамника, що ніяк не міг заспокоїти „Керзона“, який уперто вимагав законну півлітровку.

Нарешті гуртом собаку з кошиком і запискою вирядили і він, поскавучавши трохи під дверима, помчав до дому.

У крамниці знову зашелестіли паперами, задокали кісточками рахівниці, знову Варвара говорила, а вчитель записував.

Та ревізійній комісії сьогодні остаточно заважають працювати. Не встигли забути про „Керзонову“ візиту, як знову хтось у двері гатить.

— Одчинить!

По голосу впізнала Варвара: Марко Обушний. Міцно стиснула щелепи, щоб не зрадити себе, а до горла гаряча куля підкочується.

А він увійшов та ще й жартує. Привітався весело, поглядом уважним ледь-ледь сковзнув по нахиленому Варвариному обличчю.

— Ну, ясно ж і тут те саме, — подумав з досадою, а вголосі радісно сказав:

— Чого зажурилася Варваро? Прізвище веселе носиш. Нежурбίδα, а очі під прилавок ховаєш. Ех, ти! жіночим брехням повірила?

Краще б він не кавав цього. Сама бо знає, що не личить у тугу впадати, тільки ж як його втриматися? Йому що, він був, та й нема, а Павлик не швидко сумніву спекається.

І ще міцніше стиснула дівчина щелепи: хай не сподіваються на сльози. Досить того, що й так увесь ранок вдома нишком проплакала.

На відповідь Маркові сказала спокійно, звівши до купи шнурки чорних брів:

— Нідочого тут брехні... Ревізія буде складна... Мороки до біса. Он воно що!

А Марко з гордістю сам собі подумав:

— Оце воно росте, нове покоління. Тримається, волю гартує. Кріпись, моя хороша товаришко!

Проїшовся по крамниці. Думав про наступні загальні збори. А далі спинив погляд на вчителів. Як же він ретельно занотовує числа, проказувані Варварою, аж голову сердешний на бік схилив. Ну, нестеменно, як первачок-школяр, коли вперше виводить: „ра-да“.

Після Маркового приходу ніхто дверей не взяв на гачок. Отож несподівано і увійшли до крамниці двоє: Андрій Миколюків та Лука — гармоніст. З другого кутка бригада повернулася.

Бригадир одразу збив вухату шапку на потилицю, сказав своїм завжди жартівливим голосом:

— Ну, й куточок же мені дістався. Сама тобі контра. Щоб я вмер! Ні одного на збори не затяг. Як змовилися наче.

Потім глянув на Варвару, на Луку, на Обушного і вже серйозніше:

— Промазали ми... З гармошкою... А тепер волинка...

— Не дреф, Андрюшо, скруtimo, — спокійно зауважив Марко.

— Та мені що, я перед загальними зборами можу протанцювати, аби Лука грав, а вам воно трошки не того...

— Міцного вузла зав'язала куркульня. Вже й рубонуті б по ньому час, — озвався стиха Лука.

В усій історії себе він уважав за найбільше винного. Треба було здатися на прохання. Одмовився б грати і нічого не трапилося. А тепер одна морока всім.

Але й на гармоністове зауваження Марко зовсім байдуже одказав:

— Розрубавмо вузла і то вже скоро. Вище голову, гармоністе.

— От він який, — думали хлопці. Йшли до кооперації, побоювалися. Сподівалися, що наганяй робитиме Обушний за те, що зборів куткових не зібрали. А він сам ходить по крамниці спокійний і інших заспокоює.

Тоді й собі полегшено зідхнувши, запалили хлопці. З насолодою затягалися самосадом.

А дні зимові короткі. Сюди-туди, а воно вже й сутеніє. От і зараз. Недавнечко ніби розвиднилося, а сонце вже й під обід підпливало. Попоравши худобу, нагодувавши дівчорі — жіночки на вулицю мершій. Коли вже коли, а сьогодні є про що поговорити з кумою. І вже, на причілках, проти сонечка збираються по дві-три сусідки, а до них нові підходять.

Вулицею ідуть дві молодіжці з комори. Помітили їх ті, що на причілочку. Та й як не помітити.

— Чи чули, сестрички?

— Чули, бодай би вуха наші не слухали. — Це перша.

А друга:

— Я вже казала: було-було у нас різних приставників, а отакого, сукиного сина, як світ стоїть, не бачила!

— Нічого, сестро: свій свого, хто кого одурить.

— Помиряться, у них же все по-комуністическому.

І пішло, і пішло. Радіоцентр запрацював надударними темпами.

В крамниці тривала ревізія. Учителю з Варварою та крамником поралися над рахунками, а Марко з хлопцями очікували бригаду з третього та першого кутків, щоб гуртом іти на нараду. Але бригади досі не надходили.

— Знаєте що, хлопці, ходімте до сільради, а ти, Варваро, коли хто прийде, спроваджуй туди, та й сама приходь на актив. Не барися, — сказав Марко, натягаючи на вуха шапку.

Хлопцям давно вже набридло огинатися в холодній, напівтемній крамниці, вони швидко поспохплювалися з прилавку. А Варвара відповіла одним словом.

— Добре.

Та тільки рушили до дверей, як вони сами широко розчохнулися і на порозі виріс Кравченко Петро Йосипович (одноосібник, чисто виголений. Отой, що за культурну революцію).

Одсапуючись, заговорив швидко:

— Ф-у-у. А я оце вас шукаю. Вже і в сільраді був, і в управі колгоспу, всюди вибігав. Аж оце, нарешті. Ф-у-у.

— Кажіть швидше, в чім річ, — перебив його Обушний.

Хлопці найжачилися. Замовкла рахівниця. Підвела голову Варвара. Здивовано поверх окулярів зівся вчитель.

— Та там таке робиться, аби ви знали, — знову з передмови почав Кравченко.

— Де? — нетерпляче вихопився Андрій.

— На третьому кутку. Баби заворушилися. А Христю та Марію з хати виволокли... За коси по снігу тягають. Я оце прибіг...

І раптом постріл здалека, з третього кутка. За ним другий, третій.

Застрали слова в Кравченковім горлі, отетеріли, захолонули присутні. Ледве помітно зблідла Варвара. Перелякано зиркаючи крізь окуляри, засовався на стільці вчитель.

— За мною! На третій куток! Гайда хлопці! — тихо, але твердо, як наказ кинув, Марко і рушив до дверей.

Варвара з-за прилавка вибігла. Очі горять двома шматочками антрацити.

— Я з вами!

— Назад, Варваро! Ні кроку з крамниці! Роби своє діло — гостро наказав Обушний і швидко збіг по сходах на вулицю. За ним Андрійко й Лука, а трохи оддалік, зморений, слідом за ними чвалав Кравченко. Постріли його не на жарт злякали. Отже, висновок він для себе зробив ясний: „подалі від біди“.

Вздовж вулиці підтюпцем у напрямку третього кутка побігло троє.

Збільшилася кількість цікавих жінок. Уже майже з-під причілка кожної третьої хати виглядали вони на вулицю з острахом і з почуттям незадоволеної цікавості. І невідомо, що переважало в них: перше чи останнє. Найпевніше останнє.

А Маркові з хлопцями й бігти далеко не довелося.

Тільки-но завернули в перший завулок, як усе стало зрозуміло.

Назустріч їхав Павло, блідий і суворий, а поруч воронька йшли Христя, Марія та ще дві-три молодіці. А за півгін від них помітив Обушний далеко більший жіночий гурт, який назирці йшов за передніми. У Христі виблискував синець під оком, а в Марії сачок на грудях розірваний. Обидві жінки схлипували чи то від болю, чи то від сорому та образи. Марко вхопив за повід воронька.

Різко до Павла:

— Хто стріляв?

Павло спустив очі долу...

— Я! — відказав підкреслено грубо.

— Хіба без цього не можна було?

— Ні! Щоб я ото дигився, як куркульська наволоч знущується над активом... Шкода, що не прикнчив котроїсь.

Павло говорив сердито, очі йому блиснули іскрами ненависти, голос дрижав, але брентів певністю своєї правоти.

Обушний замилювався з нього. „Цей не видасть у скруті“, — подумав, а потім раптом співчутливо до Христі та Марії:

— Виходить постраждали, товариші?

— За нас не турбуйся, Марку Степановичу, — зацокотіла Марія, ніби нічого й не трапилося. — Не я буду, коли очей не повидираю Кривулісі. Єдиний сачок порвала, шейма стара.

Одною рукою Марія тримала на грудях шматки розірваної одежини. А Христя блимнула підбитим оком, додала розважно.

— Їх треба організовано трошити. По закону нашої диктатури. То така, що не помилує. А кляте око все таки підпухає, — додала вона веселіше і підморгнула Павлові:

— Спасибі, Павлику, що нагодився, а то б і друге підбили... Осатаніла куркульня...

Наближалися до кооперації. Обушний тільки тепер згадав, що Павло з району повернувся. Спитав хлопця тихо:

— Відповіді привіз?

Павло мовчки подав два ковнерти. По печатках пізнав Обушний: один з райпарткому, другий — з міліції.

На ходу розпакував, пробіг очима.

— Ну ясно ж, — подумав, — інакше й бути не могло. Все йде на краще. Коли б тільки до зборів встигли приїхати. Щоб за одним заходом покінчити.

Його думки перебив Андрійко. Він глянув назад вздовж шляху і сказав:

— А вони все таки чимчикують... Жінки...

— Хай собі.

— Може б у холодну з п'ять посадити? — запропонував Лука.

— Кого треба — посадимо. Без гарячки..

Підійшли до крамниці.

Марко з жінками та з Кравченком (знову пристав до гурту, адже небезпеки нема) зійшли на ганок, а далі в середину крамниці.

Павло швидко сплигнув з воронька і до хлопців мерщій. Суворий, найжачений.

— Ходіте за мною. По секрету треба поговорити..

Андрійко та Лука вже й вуха наготували, з рот Павлові заглядають: яку ж таємницю привіз їм з району секретар?

А Павло пильно подивився на обох хлопців, немов вивчаючи ступінь їхньої дружби, а далі очі в землю опустивши.

Спитав тихо, але з притиском:

— Скажіть, хлопці, ви друзі мені?

— Самі справжні, — коротко запевнив Лука.

— Приєднуюсь до попереднього промовця. Єдність комсомольських лав Петрівки — перш за все!

Полюбляв Андрійко високий штиль.

Та не до жартів було Павлові. Знову допитливим поглядом уп'явся в хлопців, наче в душі їм хотів заглянути. А голос терпкий і трохи наче аж хрипкуватий.

— Коли друзі, то скажіть мені одверто, по-дружньому, по-комсомольському всю правду.

— Тільки так, — легко погодився Лука.

— Скажіть мені, що було вчора увечері в тебе Андрійку, вдома?

— Були батько, мати, я, Обушний і Варвара-великомучениця. Тільки не та, що я розстріляв з Геківської рушниці, а жива, ота наша Нежурбіда.

— А я чесно заграв дві польки і одного шахтьора, — додав Лука.

— А я ще чесніше на очах у шановної публіки надів нові чоботи і в них протанцював одну польку з Варварою. Здорово танцює. Щоб я вмер. — Павло ніби ковтає кожне слово. Жартівливий тон хлопців його й радував і дратував.

— Ну, а далі, далі, що було? — з боєм витиснув з себе Павло.

— Прошу! Далі ми всі, крім моїх старих родителів, струнками лавами рушили до сельбуду на збори, що на них ти, до речі, спізвився. Але до чого це ти, генеральний секретар, ведеш? Га?

— Та я нічого, так собі, довідатись хотів. Ну, а там, щоб випити трохи, чи може в Обушного з Варварою щось — було? Кажіть! Не приховуйте правди..

І тоді Андрійко зареготав на всю вулицю. Аж обидві долоні до живота приклав, аж вигинається та ірже. Завжди він отак у найвідповідальніший момент.

Павла пересмикнуло. Але стримався. Мовчав. Знав, що цього сміху не спинити. Та Андрійко вже одійшов трохи. Ясними, ши-

рими очима дивиться просто в перенісся Павлові і крізь нові короткі вибухи сміху кидає колючі слова:

— Он воно що?.. Ха-ха-ха!.. Значить, особисте заїло?.. Тепер я розумію... Ха-ха ха! „Чи не рублена хата, що не люблять дівчата“... Ха-ха-ха! — І зайшовся розкатистим сміхом Андрійко.

А Павло почервонів до вух.

— Ніяк не куплю того діла, — безпорадно розвів руками Лука.

Тоді вже Андрійко без сміху, а докірливо і широко заговорив до Павла:

— Ех ти, секретарю. І ти ото міг повірити куркульським брехням... Хіба не знаєш, чия робота... Та в хаті ж були батько мій, мати, я — ось Лука був, хай скаже... Та чи ти Обушного не знаєш, чи може Варвари й досі не розкусив? Та вона ж золота дівчина... Комсомолка ж яка... А ти, таке подумав. Ех, ти ж!

Тепер уже й Лука добрав у чім річ.

— Що й казати, — солідно вставив він. — Про Варвару одна мова: не дівчина, а гвоздь сезону. Да-а. — І глибокодумно приклав пальця до лоба розгажний гармоніста.

Думає собі: „отак і чоловік: живе-живе та й повірить тому, чого не було й бути не могло. От так задача“.

Павло ж наче від сну стрепенувся... Радісні очі ходором ходять. Обличчя пашить вогнем непоборного завзяття. Тисне руки хлопцям.

— Та я й не вірив, ну, а все таки, знаєте. Як ото воно чорне гайвороння з усіх боків крикає... Ну, і засумнівався. А тепер усе до чорта!.. Ви такі друзі, хлопці... Дякую!

Потім раптом стукнув себе долонею по чолі:

— Да, а воронько ж стоїть у повнім наряді... Зараз одведу на стайню, а то Кагамлик вичортує. А тоді — сюди негайно... От красота, а не жизнь!

І вітром злетів на коня комсомольський секретар і помчав вулицею, жваво викиляючись у саморобному сідлі.

А назустріч гурт жіночий. Хвилюються, руками вимахують, мов гуси гелючуть. Не втримавсь Павло. Блиснув очима по натовпу, а очі бризкають сміхом молодим.

Гувкнув у гурт:

— Добрий день, тіточки!.. Що, третю революцію надумали робити?.. Киньте краще. Все, дно нічорта з цього не вийде.

І помчав вулицею, тільки снігові грудки з-під копит воронькових.

Перезирнулися жінки, здвигнули плечима, сказала одна здивовано:

— Ну й молодь тепер. З-під носа дівку відбивають, а він хоч би що. Про революцію гомонить.

— Ех, як ми колись дізували, не те було.. — чи то з жалем, чи з відрадою до старого, додала друга.

А проте, до крамниці таки пішли гуртом, тим паче, що й в третього кутка он наближається підмога.

Зійшлися два гурти біля крамниці, наче дві армії з'єдналися для спільних дій. Спочатку тихо гомоніли, навіть перешіптувалися, немов десь близько покійник лежав...

— Так кажете, сестро, стріляв?

— Аж три вистріла дав. От, щоб я своїх дітей живими не побачила.

— А я поросяті винесла, аж чую: бах!—бах!—бах! Ой, матінко ж моя, думаю. Та це ж мабуть почалося. Зирк на вулицю, аж біля Лагутиної хати верхівець і ліворверт у руці, а жінки від нього хто куди влучить. Тільки дві розпатлані з землі підвелися. Думала, що вже побиті. Перелякалася так, що не доведи мати божа. Аж потім уже впізнала. Моторенко верхи, а то Христя та Марія... А вже думала, що банда. От, щоб я з місця не зійшла...

У центрі натовпу Кривулиха. Сюди-туди обертається. На всяке запитання відповідь дає, голос підвищує, верховодить:

— Щастя їхнє, що оружоний наскочив, а то б дали їм хліба.

— До нового врожаю вистачило б.

— Який піп, така його й паравхія.

— Атож, атож... Який приставник-бахур — такі його й бригади...

— Ич, заперлися в крамниці, як щурі поховалися.

— Бо — ревізія, то й зачинилися люди собі, а не поховалися. І чого б ото я вигадувала казна-що?

— Ревізія, ревізія... Ніч мала, а в крамниці темно... Ото вам і ревізія вся.

Огрядна Кривулиха твердо пам'ятає директиву. Адже вона дружина, гідна свого чоловіка... На одну стежку збиває безладні репліки.

— Хай вийде, та й розкаже людям усю правду.

— Од людей не сховаєш...

— А коли ж і ховати нема чого?

— Тоді чого заперлися? Хай на люди покажуться.

— Хоч би ота богородиця комсомольська вийшла... Засіяла, як світ сонця.

— Подивилися б, чи з личка не спала.

— А нуда, нуда, хай вийде. Як хліб з нас брати, так є, а як розпутство, так за двері ховаються.

Це вже Кривулиха пропозицію вносить.

— Требувать, щоб вийшла, розказала. А то за патли витягнем.

— Доки ще не обстригла...

— Та в них так. У комсомол записалася — коси далой!

Дедалі дужче вирував натовп. Уже сміливіші й на ганок зійшли. А попереду заможніші з Кривулихою на чолі. Вже якась бабуся костюром і в двері гримнула.

Цікавість розпалювала пристрасть одних, люта клясова ненависть штовхнула до дверей інших, — а разом творився галас, вихлопувалися прислів'я, натяки, окремі слова. То злісні, мов гадюче сичання — то насмішкуваті і гострі, як лезо ножа.

Найбільша ж частина просто собі не хотіла зід гурту відстати:

— Чим воно, мовляв, скінчиться?

А були й такі:

— Ходім, кумо, додому. Не нашого це ума діло. Не ми починали, не нам і кінчати.

— Так воно так: кому припекли хлібозаготівлі, той і репетує найбільше.

— Не ті люди беруться. От хоча б і Кривулиха. Чия б уже гарчала, а вона б краще мовчала...

Але замість тих, що відходили, припливали нові і своїми запитаннями ще дужче під'южували, хоробрости надавали верховодам.

Уже в двері в кілька кулаків почали грюкати...

А в крамниці давно вже забули про ревізію. Чує Варвара, якою ганьбою обсипають її жінки, — впала на прилавок головою, плаче. І не голоси з надвору її бентежать, знає, хто керує ними. Аби ж тільки оді репліки образливі, що наче жалами гадючими шпигають її з натовпу — ніколи б не заплакала дівчина. Не з того тіста зіплена. А то ж і Павлик он повернувся, а до неї не йде. Невже, не вже він повірив?..

Андрійко заспокоює:

— Поплач трохи Варюшо. Потім веселіша будеш. Це не шкодить...

Добре йому жартувати...

А Христа та Марія на Обушного наслідують:

— Ось пустіть нас, ми оту гладку з гряззю змішаємо. Доки ж вса отам під дверима народ каламутитиме? Та й дівчину в розпач угонить. Он ба як плаче, сердешна.

Але Марко на щось очікує. Лука йому вже розповів про розмову з Павлом. Усі бачать, як спокійно реагує Обушний на жіночий наступ і чомусь легко почувають себе присутні. Навіть учитель підбадьорився і окуляри на лоба звів.

А жінки вже по-справжньому гемселять у двері... Хвиля розлютованих голосів то вдаряє в них з силою, то одкочується на мить.

— Подать їх сюди, розпутників!

— Хай красавиця вийде... Ми їй коси почешемо.

І раптом веселий і насмішуватий Павлів голос:

— Осади назад, гайвороння! Киш до додому! Робити вам нічого? Тут ревізія.

Варвара аж стрепенулася. Швидко, швидко очі витирає хусткою. Ось він зараз увійде. Чи ж зрозумів уже правду, а чи знову одвернеться?

Одокотилася гупотнява від дверей. Побоялися Павла.

— Партизанське кодро. Знов стріляти почне. Він такий, — подумала не одна.

Павло широко розкрив двері, бурею влетів до крамниці:

— О, всі тут, наче у фортеці!

І нічого більше не сказав, але глянув на Варвару отими любами, чорними очима. Схопилася Варвара, виструнчилася: до чорта сльози... Ех, та й хороше ж бути молодою! — подумала і всміхнулася Андрійкові вдячно: — Ану, виходь, кому там охота!

— Я ж казав, — бовкнув той і хотів зачинити двері: — хай ота темна сила не бачить, як дивиться на Варвару Павло. Це таємна справа, комсомольська.

Але Марко затримав його.

— Не треба закривати. Тепер поговоримо.

Вийшов на ганок розвалкуватою, підкреслено байдужою ходою. Насмішкувато примружив очі. Трохи довше спинив погляд на Кривулисі. А тоді запитав:

— Що ж далі робити будемо? Двері одчинені, в кооперацію зайти можна. Тільки там ревізія... Все одно краму не продають. А куркулихам і поготів... вхід заборонено.

Притихли трохи задні. Зате заверещали передні, а найпаче огрядна Кривулиха. Її ретельно пітримувало ще з десяток молодичь.

— Хто тебе просив виходити, ти нам шльондру випусти!

— Хай не ховається від людського ока!

— Очей нам не замилюй!

— Ми їй „Ісаїя лікуй“ проспіваетмо!

— Повінчаємо, та й бери вже тоді з собою до Харкова!

— І могоричу не треба!

Вигуки знову злилися в один суцільний гул. Погрожували кулаками, бабуса костуром вимахувала, а в Кривулихи й макогін у руках опинився. Галас дійшов найвищого напруження і раптом спав. Як заціпило. Марко зиркнув на бік. Поруч нього стояла Варвара гордо випроставшись, а обабіч неї Павло.

Серед хвилиної напруженої тиші, як удари молотка по куваду, прозвучав урочистий і погрозливий Павлів голос:

— Слухайте всі, кому не позакладало. Оце Варвара Нежурбіда. — Потім хвилинку помовчав, ніби давав змогу всім пересвідчитися, що це справді вона, далі взяв Варварину руку в свою і, пронизуючи натовп чорними очима, відкарбував слово за словом:

— Моя дружина! Розумієте? І тільки хто посміє ображати її — хай не гнівається!

І, повернувшись, обоє зникли в крамниці, виструнчені, горді, наснажені нечуваною досі силою.

Щось безладне загелготів натовп, але вже не на таких високих нотах. Лише Кривулиха намагалася знову зчинити колотнечу: але Марко поманив її пальцем.

— Тіточко, а йдїть-но сюди, поговоримо по душам.

— Не дїждеш, бусурмане, щоб я до тебе пішла. Хай до тебе піп з кадильніцею піде...

— Що ж, доведеться уважніше запрошувати. Хлопці! — гукнув через плечо Обушний.

Андрій з Лукою наче вродилися. Аж руки ходором ходять.

— Будь ласка, допоможіть тіточці в крамницю зайти, а то їй бідній важко на ганок злізти, — сказав спокійно і моргнув на Кривулиху.

А хлопці ніби тільки і чекали, щоб зробити їй таку невеличку послугу. Миттю сплигнули з піддашшя, охопили огрядну атаманшу

під руки і не встигла вона рота розкрити, як опинилася в крамниці. В натовпі ніби всі замерли. Огоріло дивляться на Обушного. А він з гостинною усмішкою до передніх:

— Може ще кому кортить зайти? Прошу!

Похмуро мовчать жінки. Тоді Марко вже серйозно і голосом іншим:

— Тепер розходьтесь, а ввечері всі до сельбуду на загальні збори.

Сказав і пішов до крамниці, двері за собою закривши.

В крамниці Марія ніяк не заспокоїться. Сачок же єдиний порвали. Насідає на Кривулиху. Кулаки сучить перед обличчям:

— Розквацовати б тобі мармизу, стара падлюко, щоб юшкою вишлася та щастя твоє: уповноважений з центру, чужа людина...

— Облиш, Маріє, руки бруднити. Вона своє зароблене візьме, — втихомирювала Христя свою товаришку по бригаді.

Павло про щось тихо гомонів з Варварою, вчитель умовляв Кравченка посилати дочку до лікнепу, а то, мовляв, штраф доведеться платити, а Марко з хлопцями крутили цигарки.

За дверима знову поволі наростала й підкочувалася до дверей злива жіночих голосів.

— Нічого, — сказав Обушний припалюючи, — поговорять та й розійдуться.

Кривулиха сиділа в кутку на порожній діжці, важко одсапуєчись і тупо кліпаючи віями перед Маріїними кулаками.

А гул за дверима наростав, хоч і не був уже таким одностайним і рішучим. Очевидно, кілька куркулих аж ніяк не могли примиритися зі втратою свого вождя і уперто лементували далі.

На цей раз „Керзон“ не був на височині свого призначення. Замість горілки приніс він своєму господареві коротеньку відповідь: „крамниця закрита, — бо ревізія“.

Спочатку вилаявся мідно партизан, а потім схилив важку голову на руки. Чи думав про що, чи просто від горілки обважніла голова.

А Кривуля підморгнув Сутузі. Мовляв, слухна нагода довідатися, чи пам'ятає.

— Отаке воно все життя наше, Хведоре Микитовичу, — тихим вкрадливим голосом почав Кривуля. Сказав і прислухався. Розпачливо хитає головою Мотора. Мовчить, тільки дихає важко.

А Кривуля вже далі веде, обережно ронячи слова:

— Сидимо оце ми втрюх, по чарці випиваємо. Ніби й справжні друзі, а ще ж зовсім недавно стріляти нас нахвалявся. Аж смішно, ей богу, як згадаєш.

— Не крути, кажи толком, коли це я вас стріляти хотів, щось не пригадую, — сердито обірвав його Мотора і знову впав головою на стіл.

— Мабуть, забув, — радіє вже Кривуля і сміливіше знов тієї

— Влітку це було, біля садка Кагамликового. Три вози їхало. А місяць світив на всі заставки. Тоді став хтось над шляхом. і гукнув: „Стій, стрілятиму. Звідкіля хліб везете й куди“. А ті й відповідали: „В хлібозаготівлю з Березівки“. Випивши був отой, хто стріляти нахвалявся. Вилаявся та й упав на спориш. Це нам березівчани розповіли, — між іншим закінчив Кривуля.

Мотора лежав головою на столі нерухомий, п'яно замурчав, захріп. Удавав, що спить.

Кривуля підморгнув Сутузі, а далі запитав партизана голосно: — Спиш Хведоре Микитовичу, чи мо голова заболіла?

Мовчить партизан, ще виразніше захріп, а сам напружує пам'ять, згадує молитбу на колгоспному гармані... Так, так. Пригадує. Тоді він натомився біля машини. Паровик часто псувався і мороки було з ним до біса. А як смеркло, з кумом Кагамликом до нього вечеряти пішли. Справді була медова місячна ніч і вечеряли вони з кумом у садку. І хоч випили зовсім небагато, але від втоми та безсонних ночей скрутило партизана. Це він як сьогодні пригадує. Де сидів, там і впав, здоланий сном. Коли ж прокинувся, місяць срібним полумиском поплив над садком, а вишник стиха лопотів листочками. Десь недалеко брички задокотіли. Вийшов він, похитуючись, на шлях, аж справді три брички з верхом навантажені хлібом. Думав — спекулянти, затримати хотів, пригадує, що й стріляти загрожував, але брички заторохтіли шляхом. А хто сидів на бричках, так і не всиг упізнати. Правда, гукнув один: „з Березівки, хлібозаготівлю веземо“. Оце й тільки. Але ж чому Кривуля так допитується, натякає на мою загрозу стріляти. Тут щось не те, — ламає голову Мотора, факти пригадує, зважає їх, до ладу намагається звести. А сам завдає такого хropaка, що аж спина ходором ходить...

— Спить, — тихо сказав Кривуля. — Значить не впізнав, слава тобі господи...

— Тільки даром панькалися з ним та на вгощеніє витрачалися, — розчаровано протяг вайлуватий, позбавлений будь-якої дипломатії, Сутуга.

В ту ж мить стіл з брязкотом і гуркотом перекинувся догори ніжками. Дзеленькнув розбитий посуд, пляшки. Схопилися на ноги перелякані гості, до дверей задкуюючи.

Мотора стояв, міцно стиснувши кулаки, грізний як демон. Не говорив, а скреготав зубами:

— Вори! Бандити! Контра ідолова! Думали — забув?.. Святі та божі!.. Мать вашу!.. З Березівки!.. Замріть гади — я ваш бог!

І рванувся до них через перекинутий стіл.

Та гості добре знали вдачу партизанову. Тепер від нього милости не чекай. Шарпнулися, наче від вогню, і двері лишили відчиненими. Тільки кожухи залопотіли на перелазі. Їхні пляни, дбайливо накреслені і обмірковані за всіма правилами стратегії і тактики, в одну хвилину лопнули, як булька на воді.

— А все отой вайло Сутуга зі своїми дурненькими зауваженнями. Мовчало б чортове опудало, коли в голові кебети немає... Тепер хоч крізь землю валися. І надала ж мені нечиста сила зв'язуватися з отаким йолопом, — картав сам себе Кривуля, жалкуючи, що не прихопив з собою рахівника.

„Ото да, політик. Лишнього слова не скаже“.

А Мотора метався по хаті, дрижав з люті, скреготав зубами і аж стогнав від болю, від образи, що зазнала його партизанська честь...

— Злодюги! Гидри!.. Купувати мене за горілку? Мене, що десятками одсилав їхнього брата в штаб Духоніна! Ну, я тепер dokonаю їх! Я їм покажу психію.

Хотілося бігти селом, кричати, закликати всіх до помсти, як колись, у дев'ятнадцятому році.

Згадав Обушного, Павла, Варзару і метнувся по хаті.

— Води, холодної води!

П'яним не хотів на люди виходити. А холодна вода, якнайкраще хміль розгонила.

Але води в хаті не було. Мабуть, жінка пішла до крамниці. Не чекаючи, хутко накинув кожуха, шапку нап'яв і прожогом з хати.

— Де ж їх шукати? — Та вони ж, мабуть, у кооперації... Там — ревізія. Негайно ж туди!

І побіг, спотикаючись, не шляхом, а навпростець, через річку. Швидше б розповісти все Обушному, щоб і очуматися не всигла куркульня. На льоду посковзнувся. Відчув, що не твердо на ногах тримається.

— Ні, таки треба було дочекатися дружини з водою...

Пішов далі, озираючись: може де хоч ополонка є свіжа. І вже до берега почав наближатися, як помітив: потемніле коло на льоду. Хтось зовсім недавно прорубав ополонку, щоб білизну жінка випрала. Тепер ополонка зашорхла, взялася морозом і лід там не білий, як всюди, а темнуватий від води.

— От підвезло, — зрадів Мотора.

Швидко підбіг до ополонки, з силою вдарив кованим закаблуком.

Раз! Два!

Хруснув лід під чоботом. Одламувалися шматки, а крізь пробоїни вода хлюпнула. Зняв шапку партизан, став навколяшки над ополонкою, повну пригорщу текучої води захопив. Хлюпнув на обличчя, на голову, фуркнув від насолоди. Хотів ще одну пригорщу хлюпнути, занурив почервонілі долоні в ополонку і заплу-тався пальцями в чомусь.

— Невже ятера хто поставив?

Висмикнув руки, а на одній шворка мотузяна між пальцями застряла. Ні, не ятір.

Потяг шворку, аж вона не так легко піддається. Двома руками вчепився, силу напружив, міцно ногами в лід уперся. На всю силу тягне мокрого мотуза, але не вцупить далі.

Хоч ти йому що. Мабуть, важке щось прив'язано до нього, коли навіть Моторина сила нічого не вдіє.

Припав на коліна партизан, нахилив обличчя аж до самої води і раптом хутко звівся на ноги. Глянув круг себе. Може на поміч людей покликати? Але, як на те, порожньо навкруги.

Тоді знову схилився над ополонкою і, засукавши рукав кожуха, опустив руку в гостру, мов товчене скло, воду. Мабуть намацав щось, бо довго ворухив рукою в ополонці. Холодно руді, немов голками хтось шпигає, аж синьочервоною стала. За тим швидко випростався і, ще раз озирнувшись навколо, подався стежкою до кооперації. Тепер уже не йшов, а летів партизан, тільки поли кожуха розвивалися од вітру.

— Ніколи не сподівається Обушний, яку новину я для нього несу, — думав Мотора, стрибаючи через замети.

Біля крамниці вже не було нікого. Зате трохи оддалік на розі тупцювали десятків зо два жінок. Це ті, що остаточно вирішили дочекатися кінця подій. Однаково робити нічого, та й Кривулиха там у крамниці лишилася.

— Цікаво, що вони далі з нею робитимуть? — думали жінки, часто поглядаючи на зачинені двері крамниці.

Аж тут Мотора, наче оглашений, вихопився з протилежного двору і полетів просто до кооперації.

— Ой, сестрички, бійка буде. Дивіться, який лютий подався, — сказала одна.

Тісніше збилися до купи жінки. Очей не зводять з Мотори, що вже гатить кулаком у двері.

Почувають приємне задоволення сестрички. Нарешті бо їхнє довге тупцювання на морозі буде компенсовано і надмірна цікавість остаточно виправдана.

— Цей не подивиться в зуби нікому, — мовила якась.

— Атож, нажене декому холоду, — погодилася інша.

Решта застигла в напруженій чекальній мовчанці.

А поява розхристаного Мотори справді створила в крамниці вражіння бомби, що несподівано вибухнула над головами людей.

Учитель та Варвара посхоплювалися на ноги. Павло з хлопцями вмить стали біля Обушного, ніби готуючись до оборони.

Але партизан ще з дверей кинув радісне і винувате:

— Драстуйте, товариші!

І глянув на всіх ясним, одвертим поглядом. Всім стало якесь легко і наче аж посвітлішало в напівтемній крамниці. Вчитель не сховав свого стану. Вголос полегшено зідхнув, коли побачив, що острах його безпідставний.

А Мотора вже тяг Обушного в куток. Доки вони шепталися там Павло встиг весело підморгнути Варварі. Радість розпирала хлопцеві груди, пронизувала, здається, кожну клітину його молодого тіла. Адже батько знову прийшов до них та ще такий піднесений. Впізнав, нарешті, на чиему боці правда.

— Добре, ходім! — жваво хитнув головою Обушний, коли партизан закінчив свою таємничу інформацію.

А далі, обернувшись до хлопців, сказав, не стримуючи піднесення:

— Ну, товариші, ходімо кінчати справу. Кидай Варваро рахунки. Взавтра закінчите. Веселіші діла будуть.

— А тітку треба в холодну одвести, — сказав Марко, зиркнувши на Кривулиху. — Тільки хто ж одведе?

Хлопців явно не приваблювала така перспектива. Передчували, що на них чекають куди цікавіші справи. Отже, не квапилися з відповіддю на Маркове запитання. Огиналися...

Тоді, наперед вийшов одноосібник Кравченко.

— Товаришу Обушний. Давайте я її доставлю. Однаково мені до сільради йти.

Він хотів зам'яти неприємне вражіння, що могло скластися у товаришів, коли, почувши постріли, він, Кравченко, відстав від гурту.

— Про мене, ведіть, — погодився Марко. — Тільки ж дивіться там...

— Будьте певні, — переконано сказав Кравченко. — Не прогавлю.

Старий Мотора тим часом теплим батьківським поглядом зиркнув на Павла і зразу одвернув очі набік. Ніяково почував себе перед сином за вранішню свою поведінку. Але раптом твердо військовим кроком підійшов до прилавку і простяг Варварі широку, червону долоню:

— Здорова, невісточка!

Варвара зашарілася, простягає руку партизанові, а серце як не вискочить в груди.

Тримає її гарячі пальці у своїй холодній долоні старий Мотора і по очах видно — силкується сказати щось дівчині хороше таке, заспокійливе. Але в нього тільки й вийшло:

— Винуват я трохи перед вами... Тільки ви вже з Павлом забудьте про старе. Трохи не та психія вийшла...

Павло удав, ніби не помічає батька, не чує його слів, а в самого в грудях наче враз сто гармоній заграло.

Зате на Андрійка найшов сказ. Підскочив до Павла, вхопив його за попереk і на прилавок сміючись посадив:

— Отако. Сиди генеральний і не рипайся, бо скинемо з престолу. От, щоб я вмер!

Замкнувши крамницю, веселим гомінким гуртом усі рушили за Обушним та Моторою.

Крім них двох, ще ніхто не знав мети цього непередбаченого походу.

Але молодь почувала себе на десятому небі. Коли попереду йдуть такі хлопці, як партизан та Марко, то чого ж особливо турбуватися. За ними не пропадеш.

Коли доходили до річки, наче з-під землі виріс „Керзон“. Лизнувши руку партизанові, собака, виграючи блискучую золоту спиною, приєднався до Павлового гурту.

Це дало привід Андрійкові сказати піднесену промову на злободенну тему: „Хто сьогодні дужче радіє: „Керзон“ чи Павло з Варварою“. Аргументація в Андрія була така своєрідна, що навіть похмурий Лука зайшовся реготом.

А Павло, на самому патетичному місці промови,—дружньо штовхнув промовця під бік, від чого той передчасно проковтнув своє „щоб я вмер“.

За сміхом та жартами не зчулися, як спинилися на льоду.

Думали, що Обушний та партизан навпростець ідуть до селябуду, аж справді вони стали серед річки і далі ні кроку. Посхилили голови, дивляться під ноги, наче знайшли щось цікаве. Молодь поспішила до них.

А за Кагамликовим садком палав край неба. Сонце вже пірнуло десь у снігових заметах, лишивши го собі, як спогад, широке загравне пано. Вечірній ущільнений мороз дошкульно нагадував про себе. Йому ж бо, морозові, тільки й лишилося, що вечори та ранки. Вдень доводиться сутужно. Сонце поволі вступає в свої права, щодня настирливо одвойовуючи собі годину по годині. Вдень із солом'яних стріх по краплині стікає вода, а увечорі скована невидимими лещатами морозу замерзає і звисає зі стріх незграбними льодовими багнетами різних форм і розмірів.

На Петрівку спадав дзвінкий передвесінній вечір. Хай ще тиждень-другий справляє свавілля мороз, але вже повітря на оєне сподіванням весни. Хай ще хрумкотить під ногами терпкий сніг, але небо таке ясне, блакитне та чисте, а повітря пахне так весняно, ніби ось-ось не сьогодні-завтра у високому небі прокурляють журавлі.

Хлопці з Варварою тільки тоді помітили ополонку, як підійшли впрост до Обушного та Мотори.

— Кого це хрестити будемо в оцім купілі?— запитав Андрійко.

— Побачиш,— коротко відповів партизан.

Від кущів нескошеного очерету на біле простирadlo річки падали вузенькі, зламані тіні. Десь на третьому кутку лементували собаки.

— Виконавці на збори загадують,— вирішив Марко й покликав до себе Павла.

Але раптом увагу всіх привернув до себе „Керзон“. Умить виструнчившись, він з лютим гарчанням стрибнув у напрямку до очерету.

— Щось почув. Спроста не піде,— сказав Мотора і в ту ж мить тривожно зашелестів очерет і над головою „Керзона“ щось пролетіло і дзенькнувши, впало на лід. Біля ніг Обушного лягла сокіра, вгрузнувши лезом у тонкий шар снігу.

А очерет тріщав від чиїхось кроків і грізно гарчав „Керзон“.

Без жодного слова партизан, Марко і Павло кинулись туди. На бігу Павло швидко вихопив „Нагана“.

Андрійко та Лука побігли слідом. Біля ополонки лишилася одна Варвара. Вчитель давно вже зник, радіючи, що ревізію відсунули на завтра.

Дівчина стояла над ополонкою і тривожно прислухалася до шелесту в очереті та до погрозливої Керзонової брехні.

— Ах, ти ж гнида!.. Мать, перемать!..— долетіло до Варвариних вух. Лаявся старий Мотора. Собака раптом замовк.

Варвара інстинктивно нахилилася і вхопила до рук сокиру, готова боронитися, коли треба буде.

Та жодна небезпека їй не загрожувала. Тільки в очереті чутніші ставали голоси і нагло хрумтіли під чобітьми висушені морозом стеблини.

Першим з очерету вискочив „Керзон“, урочисто жестикулюючи кудим обрубком хвоста.

За ним вийшов Павло з „Наганом“ у руці, а далі Варвара впізнала Кривулю, а коло нього Марка, партизана та комсомольців.

— Отепер ми побалакаємо по-щирості,— стримуючи лютість, сказав Мотора, ставши над ополонкою.

Кривуля мовчав, схиливши голову. Міцно стиснув уста, на самі очі насунув сиву смуглу шапку.

— Виходить, що я не вмію сокири кидати. Так ти оце сам спробував? Га? Чого ж мовчиш, гадюко!?!— доскіпався партизан.

— На собаку кидав! Ішов ополону прорубати. Ятера поставити...— вдаючи невинну жертву, тихо відповів Кривуля.

— Бреше гад і не здригнеться. — зауважив Андрійко.

— Рибки, бач, захотілося,— розважно додав Лука.— Карасика...

Марко про щось радився з Павлом, часто поглядаючи в бік сільради.

А старий Мотора підійшов до Варвари:

— Ану, дочко, дай сокиру. Може я йому допоможу ополонку прорубати.

Варвара не вгадала партизанового наміру... Може надумав щось страшне. А Мотора, не звертаючи уваги на присутніх, нахилився над ополонкою і з розмаху рубанув лід. Рубав частими, сильними ударами, прихекуючи, як молотобоець у кузні.

Від кожного дотику леза розліталися навкруги гострі льодові скалки.

Ніхто, крім Марка, не знав досі, для чого партизан поширює проруб. Передчуття чогось надзвичайного опанувало всіх, але спитати Мотору не наважувалися. Стояли мовчки, спостерігаючи помах сокири і чорну водяну латку, що поширювалася, виблискуючи і злегка хвилюючись. Нарешті партизан одсапнувся, зміряв поглядом проруб і сказав хазяїновито:

— Мабуть так, що й годі. Ану, підходь сюди, Марку Степановичу. Почнемо „приставленіє“.

А сам нахилився і хвилинку поширивши пальцями, підняв з долу затоптану в сніг мотузу.

— Беріться, хлопці, і ти, Варваро. Подуємо. Може сома або кіт-рибу витягнемо.

Марко теж ухопився рукою за мотуз.

Павло, тримаючи „Наган“ наготові, не зводив пильного ока з непорушної Кривулиної постаті.

— Раз, два, дружно!—скомандовав Мотора. Мотуз натягся, як струна, поволі витикаючись з чорного прорубу.

Вулиці з обох боків обернулися до річки глухими стінами повіток, клунь і стаєн. Будівлі безладним рядом розташувалися на узвишсях, що поволі розлогими схилами впиралися в річку. Вдовж і впоперек схили помережано стежками, старими, туго втоптанями і ледве помітними, випадковими. Ото люди з другої вулиці протоптали їх, ходячи до сільради, сельбуду, чи крамниці. Навпростець, через сквану льодом річку наполовину ближче, ніж обходом через гатку.

Павло глянув праворуч і гукнув товаришам:

— Гляньте, ціла орава людей суне, і верхівців два.

Всі подивилися в той бік, куди вказав „Наганом“ Павло.

— Сказати б на загальні збори, тоді до чого тут верхівці?—приховуючи тривогу, сказав Лука.

— Товариші, продовжуймо своє діло.. На конях міліція. Я викликав сьогодні на вечір,—заспокоїв Обушний.—Йй діло буде.

— Красота! Якраз на гаряче встигла!—зрадів Андрійко.

А Мотора не випускав з рук мотузка. Очевидно скарб, що ховався під льодом, цікавив його більше, ніж отой шумливий натовп жінок і чоловіків і навіть верхівці.

Знову вчепилися за мотуз, сили напружили і тоді з води почав виходити на поверхню туго напханий лантух. Ролю зав'язки для нього виконував мотуз, що за нього тягли. І хоча вже важкий, набряклий водою мішок лежав на льоду, мотуз своїм другим краєм все ще ховався у воді, туго натягнутий.

Мотора враз змикитив, у чім тут справа.

— Ану, ще раз візьмімось. На цю вудочку, мабуть, не один сом спіймався.

І наче на ствердження партизанових пророкувань на поверхню ополонки поволі впливав другий такий самий важкий, туго натоптаний лантух.

Коли його поклали поруч першого, Варвара, нахилившись над ним, сказала до всіх:

— Подивіться-но, на мішках: „О. К.“

— А й правда. Опанас Кривуля. Щоб я вмер!—зрадів Андрійко.

— Нарешті таки спіймалася рибка!

— І без того ясно чия робота,—сказав Марко.

Знову всі, крім Павла, вхопилися за мотуз.

А тим часом до річки наближався досить оригінальний похід. Попереду виступали: Сукач, Крупко, Миколук, Христя, Марія та одноосібник Кравченко. Кагамлик з мисливською рушницею йшов поруч міліціонера. Він зібрався на ніч вартувати колгоспну комору, але по дорозі приєднався до процесії.

Слідом за ними, низько поскилявши голови, пленталися рядком — голова сільради — Юхим Довбня, коміриик Сутуга і незмінно

практичний рахівник. Навіть тут виявилася його здібність швидко орієнтуватися в обстанові. Передчуваючи далеку подорож, він узув валянци, надів довгого важкого кожуха, ба навіть вузлик з їжою під пахвою тримав. Обабіч трійки їхали верхові міліціонери, а вже слідом сунула ціла валка людей. У ній і тепер переважали жінки. Вони, задоволені з того, що картина послідовно розгортається у них на очах, піднесено й сумлінно обговорювали всі деталі, багатого на події, сьогоднішнього дня. Незабаром люди тісним колом оточили складені на льоду мокрі лантухи. В центрі імпровізованого збирища стояли тепер заарештовані, та актив на чолі з Марком, але увагу присутніх увібрали в себе мішки.

Мотора, не помічаючи людей, далі порався біля прорубу. Тепер йому допомагали Крупко та Миколук.

Іноді лише вихоплювався його високий заохотливий бас:

— Раз-два—дружно!

Витягли останнього лантуха і не положили його, а поставили ставма.

Христя з Марією не могли далі стримувати своєї цікавості. Хутко почали поратися біля мішка: треба ж, щоб люди наочно пересвідчилися, якої „риби“ наловив Мотора. Коли задубілими пальцями, нарешті, розплутали зав'язку, в один голос скрикнули:

— Жито!

І наче луною прокотилося натовпом повне здивовання і глибокого обурення одно слово:

— Жито!

А далі до цього слова додавались інші, спліталися в один суцільний гамір.

Біля розв'язаного мішка стояли Христя, Марія та Варвара. Кожна з них взяла на долоню мокрого добірного зерна. Підносили до очей, ворушили пальцями вогкі купки на долоні, ніби хотіли остаточно переконатися, що в мішках під крыгою збереглося справжнє чистосортне збіжжя.

У центр гурту протискувалися молодіці, чоловіки і кожне з них обов'язково мацало лантухи, брало в жменю зерно, пильно придивлялися до нього, а деякі навіть нюхали. Потім одходили на бік сумно похитуючи головами:

— Отаке добро та під лід!

Натомість до розв'язаного мішка підходили нові, проробляли з зерном ті самі операції і так аж доки всі пересвідчилися в реальності цього виняткового факту.

Одноосібник Кравченко, не кваплячись, обійшов навколо мішків зміряв їх на око і розважно, хазяїновито сказав:

— Матъ так, що пудів зп'ятдесят набереться...

Він тільки-но виконав перше в житті солідне громадське навантаження: з доручення Обушного одзвів у холодну огрядну Кривулиху. Тепер серед активу почував себе своїм чоловіком.

Натовп вирував навколо лантухів. З наелектризованого гурту вихоплювалися глузливі й погрозливі вигуки на адресу заарештованих.

Сукач послав Крупка за підводами, а Марко розмовляв з міліціонерами, що вже позлізали з коней.

Голоси підвищувалися, ставали нервовіші й лютіші.

— І хто тільки нами керував, доленько моя, аж подумати страшно!—вичитувала підстаркувата жінка.

— Ні, таки від людей і на тім світі не сховаєшся, не те що під кригою.

— Де вона тільки береться в людини ота яхидність?

— І сам не гам і другому не дам...

Миколок, оточений групою чоловіків, пояснював:

— Хитро придумала куркульська жила. В холодній воді жито не проростає, а схованка надійна.

— А в мене аж руки сверблять,—сказав Кагамлик.—Хоч би раз заїхати по мармизи. Йч, стоять одгодовані, наче кнурі.

— Нічого, стухнуть, доки до Соловків дойдуть...

— Гнати їх клятих якнайдалі, щоб і духом куркульським не смерділо тут,—встряла в розмову Марія.—Правителі, щоб їх правцем виправило...

Свої зауваження вона одсилала в основному на адресу голови сільради. Він найдужче дошкулив їй.

Заарештовані стояли наче вкопані, тупо спостерігаючи, як хвилювалася в ополонці чорна вода. Жодної щілини для свого порятунку вони не бачили. Лишалось тільки чекати на логічне завершення своєї цілковитої поразки. Якось раптом в один день про все довідався Обушний і навіть міліцію заздалегідь викликав.

— Ударив без промаху,—мусив у думці оцінити Маркову тактику Кривуля.

Лемент, жіночий розростався. Юрба хвилювалася, насідала на заарештованих.

Дзвінке вечірнє повітря тримтіло від різкого, безладного вирування звуків.

Тоді Марко Обушний спокійно видрався на мішки. Як тільки його постать виткнулася з натовпу, галас увірвався, наче всі раптом втратили мову. Дивилися на Марка широко розкритими очима, а деякі навіть роти роззявили, не прогавити б жодного слова. А Обушний і говорив недовго. Тільки й сказав спокійно і просто хитнувши головою в бік заарештованих:

— Ось де вони, землячки! Дивіться на них, надивляйтеся. Щоб завжди пізнавали їх у своїй дружній сім'ї, щоб рішуче і без жалю трошили ворогів народу, злодіїв, шкідників і провокаторів. Довожу до відома, що колишнього годову сільради Юхима Довбню, за потурання куркульні, за вороже, контрреволюційне ставлення до своїх обов'язків, з партії вичищено і віддається до суду. Про це сьогодні одержав звістку від райпарткому. Колишніх членів управи колгоспу „Жовтень“ Опанаса Кривулю, Сутугу та Балуту віддається під суд за систематичне розкрадання колгоспного хліба, за одверту контрреволюційну діяльність у Петрівці. Товариші міліціонери, одведіть їх—куди слід.

Натовп завирував у надмірному піднесенні. Хтось кричав: „правильно“, кілька голосів навіть вигукнули „слава“, а жінки дружно заплескали в долоні.

В безмежній блакиті плавав ясний місяць і заливав сріблястим світом голі, засніжені верби, пожмаканий очерет і захватні обличчя учасників цього випадкового вечірнього мітингу над чорною роздובаною ополонкою.

На мішки вихопився Сукач і прокричав у натовп своїм високим, майже хлоп'ячим, тенорком:

— Товариші! Зараз же всі разом до будинку колективіста, на збори колгоспників. Там доведемо справу до кінця!

Сплигнув з лантухів певний, що ніхто не піде додому.

І справді, вся валка, пропустивши вперед заарештованих, широкою вулицею повалила до сельбуду.

В дорсі гурт збільшився, немов снігова куля і простував урочистим походом, потрясаючи повітря піднесеним колективним гамором.

НАЗУСТРІЧ ВЕСНІ

На просторому колгоспному подвір'ї йшла гарячкова праця. Лунко стукали сокири, глибоко в'їдаючись у жилавий ясен чи в м'яку сосну. З присвистом вищали поперечні пилки. Поверх нашвидку зроблених верстатів лежали соснові обаполи, а по них ритмічно човгали фуганки. У повітці хтось, мабуть, обухом сокири чи молотком збивав залізну рихву з колеса і вона на кожний удар відгукувалась тоненьким жалібним дзвоном.

Уночі, після зборів, Крупко та Миколок ходили по кутках, мобілізуючи на ранок теслярів, плотників та інший майстровий люд. Адже завтра червона валка має одвезти решту хлібного боргу державі і про це в райпартком сповіщено телефоном. Кинулися ладнати воза та сани, аж їх і на половину зібраного збіжжя не вистачає. А тут ось, як не видно весна поведе наступ широким фронтом, зруйнує шляхи, розіллє ріки і тоді годі вже думати про будь-яку подорож з вантажем. Отож і метушиться Крупко просторим подвір'ям підганяючи в роботі майстрів. Проте, всі й так добре розуміють, що весна жартів не любить, і сумлінно квапляться з роботою.

Дружній гомін праці лунає в ранковому морозному повітрі. Жваво перегукуються між собою майстрі окремими, короткими, але змістовними зауваженнями—допомагають один одному і порадою, і ділом.

Мотора з сином та з Андрійком виволокли з повітки напівзруйнованого воза і тепер з усіх боків обдивляються його, мадають, пристукують молотками, вивчають пошкоджені частини, наче консиліум лікарів—тяжко хвору людину.

Нарешті Мотора ставить діагнозу, а Павло та Андрій погоджуються з ним.

Швидко починають розбирати воза, перевіряючи придатність кожної нескладної деталі.

Батько з сином вовтузяться біля колеса, вимірюючи довжину спиць. Тим часом Андрійко вхопив сокиру і обрубав гілочки з молодого, стрункого береста. З нього має вийти добрячий дишель.

Два вози готові. Крупко пильно перевіряє їх щось відзначає в своїй книжечці й наказує котити до комори. Там молодіці на чолі з Марією та Варварою набирають зерно в лантухи, а Лука з кількома новими комсомольцями навантажують ними вози та сани. На майданчику, біля комори вже стоїть вряд щось з двадцятіро саней та з десятків возів. До вечора всього мусить бути щонайменше п'ятдесят підвід.

З надвору до комори долетів стукіт коліс. Підкочували два нові вози.

Варвара виглянула:

— Ні, знову Павла немає. Ну, добре. Я ж йому згадаю увечері. Тоді обернулася до жінок:

— Ану, хто швидше мішка насипле і зв'яже. Наввипередки, згодні? Ми з Марією всіх перекриємо.

Молодиці, милуючись з Варварою, привітно усміхаються;

Жарти й сміх невідступно супроводять жваву роботу молодичь. Декому з них і досі трохи соромно за вчорашню поведінку біля кооперації—і тепер кожна з учасниць тієї демонстрації силкується ударною роботою, ласковим, дружнім словом, згладити свою ніяковість перед Варварою та Марією.

— Та й дурна ж я була вчора. Кому вірила?—Кривулис!

— А щоб їй добра не було!—думала не одна, звичними зугарними рухами зав'язуючи мішки, або висипаючи в нього зерно з бляшаної коробки.

А Варвара аж сяє. З молодичками поводить ся так, ніби то й не вони збиралися її за коси волочити. Жартує, сміється, далі щось веселе наспівувати почне, аж легко якось працювати з нею. Метко насипає Варвара зерно в лантухи, а думає про червону валку, про весну, що принесе з собою ударну працю в полі, про Павлика, Андрійка, всіх своїх друзів-комсомольців.

— Чого це вони возів не подають? Захопилися, мабуть, працею і забули про нас,—думала про майстрів і тут же спіймала себе на тому, що хоче побачити Павла. Тихо заспівала своєї улюбленої:

„Наша спілка молода
Та немов маківка на полі...”

В дальньому кутку комори гуркотить віалка, довіваючи останнє засівне. За її гуркотом не чути молодичкам слів Варвариної пісні, але по очах бачать, по руках, розмашистих догадуються: радіє дівчина.

— Натерпілася сердешна всього. Хай хоч тепер порадіє,—співчутливо думає про неї Марія.—Кому, кому, а їй, Марії, добре далася в знаки наймитська, сирітська доля. Сама колись, як

і Варвара, одна-однісінька серед чужих людей виростала. А що вже глузу того, та образ зазнала, так і хай йому лихая година.

— Ви ж у нас, як вогонь. Хіба за вами вгонішся, — каже одна, висловлюючи загальну думку.

А втім, кілька молодих і дівчат біля своїх лантухів починають рухатися жвавіше, скося позираючи на Марію та Варвару.

— Вогонь вогнем, але й ми ж не ликом шиті, — десь собі думають жінки, мовчки піддаючи западу роботі.

Отак собі тихенько без галасу змагаються й самі за тим не стежачи. Та врешті так натиснули жінки, що вже Лука з товаришами не встигає відволікати повні п'ятипудові лантухи на вагари, а звідтам вносити та вкладати на вози.

Помітили жінки, що непереливки хлопцям. Жартують:

— А що, Луко, жаркенько? Це тобі не на гармонію цигикати.

— Від гармошки теж руки болять, наче від коси, коли пограєш вечір, — спокійно пояснює Лука, рукавом витираючи піт з обличчя.

Гомінка гуртова праця міцно злутувала всіх. У кожного наростало десь всеохоплююче досі незнане почуття, кожному хотілося, щоб отак працювати й працювати без упину. Якось хороше почувається, меткішими стають рухи, ясніє в думках, бадьоріше калатає серце. І зовсім одлітають геть різні життєві дрібниці, болі і образи. Їх заступає, заливає могутня хвиля, нова чарівна симфонія колективної праці.

На колгоспному подвір'ї старий Мотора випростався і сказав Павлові та Андрійкові:

— Ану, лишень, хлопці, котіть його до комори. Здається, на мазі.

Відремонтований віз з новим ясеновим дишлем стояв готовий.

Хлопці тільки й чекали на це гасло: там же в коморі дівчат повно. Зморгнутися можна буде.

Павло за дишель ухопився, Андрійко плечем у задок уперся...

— Стережись! — гукають хлопці, ристю викочуючи з двору воза. Вихопилися і помчали вдовж вулиці, немов дітлахи пустуючи. Легеньким, як пір'їнка, здався хлопцям віз.

А тим часом Марко, з новими членами управи, Христею Смілик та Кагамликом, ще чуть-світ вирушили перевіряти стайні. Треба було загодовані коні вилучити й поставити на окрему годівлю, а решту остаточно закріпити за стайничими під сувору відповідальність кожного. Потім утрюх завітали до кузні, де безладно стояли сівалки, букери, плуги та борони, чекаючи на ремонт.

Уперше за останні два місяці розпалював горно одноокий підстаркуватий коваль Онисько. Йому допомагав онук, бистроокий, щуплявий хлопчина, років п'ятнадцяти.

— Треба дідові Павла на підмогу надіслати, — сказала Христя Обушному, коли вийшли з кузні. — Старий сам не впорається. А Павло іноді допомагав йому. Справу знає.

— Правильно. На ремонт треба наполягти, — погодився Марко.

Христя, лише вчора увечері обрана на члена управи колгоспу, сьогодні вже виявляла не абиякі організаторські здібності. Госпо-

дарство колгоспне знала, наче своє, і її розважні ділові пропозиції радісно хвилювали Обушного.

Коли в одній стайні Христа вгледіла одв'язаного коня, вона спочатку мовчки прив'язала його до ясел, а далі так вичортувала стайничого, що той сердешний і червонів, і білів, і просився, і ка-явся, і назавжди зарікався ловити гав біля коней. Марко задово-лено слухав добірку Христину лайку.

Дунав:

— Ця нікому не подарує. Добру помічницю знайшли Сукачеві. Та й Кагамлик з Крупком не підкачають...

Коли наближалися до колгоспного подвір'я, їх зустрів викона-вець Корній Іванович і подав Обушному записку від Сукача. Голова управи сповіщав, що по дорозі в Березівку заїхав Гавриш і хоче побачитись з ним, Обушним, та з новими членами управи. Він чекає на них у конторі колгоспу.

— Що там цікавого? — запитала Христа, коли Марко, прочи-тавши, рвав папірець на дрібні шматочки.

— Секретар райпарткому в конторі. Ходім, порадимось. А ви, діду, на підвір'я мерщій. Крупкові перекажіть. Хай теж швиденько йде, не затримується.

Дід підтюпцем подався вулицею. Навіть у його добрих, старих очах помітив Марко нові молоді вогники.

Секретар райпарткому довго й радісно тиснув руки Маркові, новим членам управи. Вітав з перемогою, водночас кидаючи запитання щодо окремих деталей справи.

Поволі перейшли на спокійні ділові розмови. Мова мовилася про голову сільради. Марко та управа висували кандидатуру Миколюка, а Гавриш не заперечував, але обіцяв порадитися з головою райвику. Наприкінці розмови секретар знову розпитував про події минулого дня і щиро реготав з видатної мови „Керзона“.

Прощаючись, раптом щось згадав і, витягнувши з бокової кишені телеграму, подав Обушному.

— Читай, тебе стосується!

Марко спокійно розгорнув папірець і пробіг очима. Телеграма була від Цека і пропонувала Обушному переїхати уповноваженим до сусіднього району, де справа готування до сівби стояла на мертвій точці. Згорнув телеграму, поклав до кишені. Гавришові, що пильно стежив за Марковим обличчям, сказав просто:

Ну що ж. Їхати, так їхати.

Коли вже прощалися, прибіг захеканий Крупко і відрепортував захватно, що до обіду всі вози й сани будуть готові до завтрішньої подорожі.

Вже з саней Гавриш гукнув:

— Везіть же, товариши. Полкова оркестра і переходовий прапор на вас чекають!

Глядіть мені там! — навздогін кинула йому Христа.

А як повернулися до контори, Сукач сказав з нотками теплої щирости і легенького суму.

— Ну, товариші, тепер, здається, все у нас на добре піде. Погано тільки, що Марка Степановича перекидають. Але така воля партії. Тут нічого не попишеш.

— А ви не їдьте,— майже з дитячою безпосередністю і глибокою щирістю сказав Маркові Крупко.— Лишайтеся у нас. Ми вам хату Кривулину дамо. Добряча хата. Найкращу дівчину висватємо. Будете головою сілради. Ми вас слухатимемо. Єй, право.

Марко Обушний усміхнувся сумовито:

— За пошану дякую. А щодо дівчини, то годі— вже один раз оженили. Може й удруге так. Краще попарубкую трохи.

Всі зрозуміли Марків натяк на Кривулину провокацію щодо нього та Варвари. Сміялися широко від глибини серцець.

— А хай їм!—махнула рукою Христя.—І згадувати огидно!

Жартували далі, але Марко відчував, що йому вже далеко не байдужою стала Петрівка. Почував теплу дружбу до Сукача, Христі, Миколюка, Крупка. Разом з Павлом та Варварою радів їхнім щастям, міцна приязнь виростала до старого Мотори та його кума Кагамлика. Це ж вони—аванпостні бійці колгоспного фронту ще зовсім недавно були розпорошені, спантеличені маневрами знахабнілої куркульні. Але хто тепер посміє зачепити їх? Та одна Христя найлютіші глитайські очі вишкрябає за свій колгосп, а хіба Мотора, Кагамлик, Крупко та інші не такі? А сотні нових, що відчували твердий ґрунт під ногами, хіба відступають? Ніколи! Знав, що в цій перемозі є частина і його праці і ставало приємно від свідомости виконаного перед партією обов'язку. Хотілося ще трохи побути з Петрівчанами, допомогти їм, але—що ж вдієш. Взавтра, разом з червоною валкою, він залишить Петрівку. Знову нові люди, нова боротьба, нові перемоги. Тільки так воно й повинно бути. Адже на фронті не розмірковують. Є наказ—виконуй. Так і тут.

Обговоривши кілька практичних питань, зв'язаних з готуванням червоної валки—всі залишили управу і розійшлися кожний на свою ділянку роботи.

Сьогодні, як ніколи, хотілося бути на людях, де буває радість колективної праці, де переважає велике загальне над дрібним, особистим. Там люди дивляться одне на одного новими широко розкритими очима, там лунають теплі слова і бренть веселий сміх. У ритмах праці куються нові звички, зростає повага до себе, до своїх однодумців, кипить міцна глибока ненависть до ворога.

Поволі, іноді спотикаючись і падаючи, але уперто і невпинно йде армія нових людей на штурм соціалістичних високостей життя.

МОЛОЧКО ЧИ ГОРІЛКА?

Смерком у Моториній хаті зібрався актив. Ніхто нікого не запрошував, а вийшло якось само по собі. Почули, що Марко вечертиме в партизана і зійшлися всі, наче змовилися.

Моториха приязно вітала гостей.

Останніми до хати увійшли Павло та Варвара. Вони ходили перевіряти варту біля навантажених возів і через те затрималися. Траплялося й раніше Варварі забігати до Павла додому в різних справах комсомольських, але сьогоднішній її прихід мав особливий сенс.

Непідроблено ласково зустріла її Моториха, всміхався собі у вуса старий партизан, а Христя, сказано жінка, не змовчала, приказала до ладу.

— Вітай мати невісточку в хаті!

Варвара зашарілася, але вдавала з себе спокійну і навіть байдужу.

— Виходить, потрапили просто на заручини,—так, щоб усі почули, сказав Крупко, штовхнувши під бік Миколюка. А тоді вже Павлові закинув:

— Став, парубче, могорич. Думаєш, так ото й одкрутишся. Кращу дівку з моєї бригади береш. Не, брат. Це тобі так не минеться.

— Да-а,—з присмаком протяг Миколюк.—Для такого случаю чарчина б оде в самий раз.

Хто, хто, а вже старий Мотора цілковито солідаризувався з Миколюком. Тільки, як же його запропонувати? Вперше у нього в хаті Марко Обушний та Сукач. Може незручно їм буде?..

Метушилася Моториха біля мисника. Шклянки для чаю готувала, а Павло одкликав Андрія та Луку в напівтемну хатину і про щось там радилися хлопці.

До столу долітав лише їхній стриманий шепіт.

Варвара мала себе трохи ніяково. Почувала, що їх двоє тут у центрі уваги: вона і Марко Обушний. Ловила на собі красномовні вітальні погляди. Щоб якось одвернути від себе увагу, заговорила з Христею. Але розмова не клеїлася. У Христі гора думок. За цілий колгосп треба передумати. Тоді Варвара встала з лави і твердим кроком підійшла до мисника. Сказала невимушено до Моторихи:

— Давайте.. тітко, я допоможу.

В очах старої блиснули сльози радості, але перемогла себе. Тихо сказала Варварі.

— Називай уже матір'ю, дочко... Однаково ж доведеться. Коли від рідної ласки не зазнала, то я вже тебе краще за рідну шануватиму.

— Дякую... мамо!

Дві жінки, підстаркувата, виснажена працею, і молода, налита силою і юністю, зустрілися поглядами.

Скорше відчули, ніж зрозуміли одна одну.

А тим часом хлопці вийшли з хатини і Лука негайно ж вхопив шапку і подався з хати.

Андрійко, вгляdivши біля мисника Варвару, що поралася з посудом, двинув Павла під бік.

— Диви... вона вже порядкує тут, як дома. Щоб я вмер!

— Помалкуй, стрілець, — блиснувши радісними вогниками чорних очей, відповів Павло. А в думці задоволено відзначив:

— От тобі й оженився. Просто, дешево й сердито.

До столу сідали з жартівливими традиційними прислів'ями, двозначними натяками, які в цій теплій, невимушеній атмосфері лунали далеким відгомоном зламаних переможних життям споконвічних звичаїв. Обушного та Сукача посадили на покуті, підкресливши цим особливу до них повагу.

Перші хвилини незручності вже облишили Варвару і вона з неприхованою глибокою радістю вешталася поміж столом та мисником, ставлячи на стіл посуд та їстивне.

Шумів своїми писклявими камерними мельодіями самовар.

Святковий настрій у Моториній хаті творили жваві розмови гостей. Здавалося, ніби до партизана зійшлися найрідніші люди на велике родинне свято.

Насправді ж присутніх привело сюди непереможне бажання поділити з друзями спільну радість і сум. Раділи з перемоги над споконвічним ворогом, раділи з чарівних обривів, що слалися на їхньому шляху, раділи з Павла та Варвари. А коли згадували, що з завтра залишить Петрівку Марко Обушний, легенький сум розлуки спадав на серця.

Марко прекрасно відчував це і самому шкода було лишати цих простих, але упертих і сильних в своїй правоті людей, які від учора взяли на себе важку й почесну ролі: міцно стояти на аванпостах відповідального фронту. Згадав, як місяць тому на харківському вокзалі боляче стискувалося серце, коли бачив проводи товаришів. Адже його тоді, як і завжди, ніхто не виряджав... Тоді несподівано приходили хвилинні думки про самотність. Сьогодні ж отут, за партизановим столом, почував себе невід'ємною часткою великого цілого, що ім'я йому всесильний колектив, керований єдиною волею до перемоги.

— Там на вокзалі були тільки родичі, знайомі і все, — думав Марко, — а тут товариші по боротьбі. Це куди глибші й рідніші проводи.

Тим часом гості розташувалися за столом, сподіваючись на господарів.

Але Мотора почував себе бентежно. Іноді без певної мети робив кілька кроків по хаті, далі раптово повертався на старе місце, а то підходив до мисливського причадалля, що прикрашувало стіну і вдесьте обмацував його пальцями. Обушний і в погляді партизановим помітив розгубленість, вагання, якусь приховану внутрішню боротьбу.

— Сідай, Хведоре Микитовичу, батькуй, — звернувся до нього Миколук. — Хоч без чарки воно й батькування ніяке...

— Та я зараз... — відповів і, дійшовши якогось рішення, твердо пішов у хатину.

Світ лампи від столу не сягав туди і партизан опинився в напівтемряві один на один із своїми сумнівами. На скрині стояв глечик і дві склянки.

— Мабуть Павло частував падких на молоко своїх друзів Луку та Андрійка,— подумав Мотора, а далі злодійкувато зиркнув на щільно причинені двері, що пропускали до хатини вузьку смугу світла.

Переконавшись, що ніхто не стежить за ним, хутко нахилився і витяг з-під ліжка невеличку карафку. Трохи потримав її на смузї світла, ніби перевіряючи кількість і якість рідини.

Поволі наблизившись до скрині, поставив карафку поруч з глечиком і—на мить знову ним опанувало вагання. Очі стрибали з глечика на карафку і навпаки, немов порівнюючи їх між собою. Раптом рішуче вхопив глечик і налив у склянку молока. Поволі підніс склянку до рота, але, хвилину потримавши її на рівні бороди, знову поставив на скриню.

Тоді ж у руці опинилася карафка і біла рідина, приємно булькаючи, перелилася в другу склянку.

Порожню карафку партизан швидко поставив під ліжку, а сам закам'янів біля скрині в тугій непорушності. Поруч стояли дві наповнені склянки. Одна з молоком, друга... з горілкою...

Мотора мовчки стовбичив перед ними, захоловувши в напруженому думанні... Аж пальця до лоба приклав. А робив він це лише справді в тяжкій хвилині вагання...

— Чого ж випити: мококка, чи горілки?

Така думка не на жарт хвилювала партизана. З великої хати від столу він чув голоси Обушного, Сукача. До його ушей долітали дотепні репліки обох Миколожків, сміялася Варвара, а їй зворушено допомагала в цьому Моториха.

Партизан боявся, що його ось-ось або покличуть до столу, або знайде хтось у хатину й застукає на гарячому.

Треба було швидше доходити якогось рішення. Шклянки стояли одної форми, одних розмірів, але не однаково було партизанові яку з них випити. Цьому питанню він надавав глибокого принципового значення.

Біля столу Сукач сказав:

— Де ж це Микитович?

Мотора легко здригнув від Сукачєвого запитання і нараз відважившись, притьмом вхопив зі столу склянку і одним духом випив до дна. З насолодою кхекнув, витерши рукавом вуса.

Тоді двері зрадливо рипнули, смуга світла стала ширша і в ній, виграючи обрубком хвоста, стояв „Керзон“.

Партизанові здалося, що собака дивиться на нього докірливими очима, ніби рішуче засуджує його вчинок.

— Пішов вон!— строго гримнув на нього Мотора і підкреслено спокійно вийшов з хатини.

Поважно підійшов до столу. Там уже гості, ретельно припрошувані хагяйкою, взялися до вечері.

— Сідай чоловіче, хоч раз упарі посидимо,— лагідно сказала Моториха, даючи біля себе місце партизанові.

— Молоді та в парі не сиділи,— відповів він, важко сідаючи поруч дружини.

— А на старість полуріли,— закінчив прислів'я Миколіюк.

Він не міг одмовити собі в жартах ні за яких умов. За столом дехто широко зайшовся сміхом. Було справді святково і легко на серцях у цих людей, які відчували себе наснаженими повноцінною радістю.

А найбільше раділа Моториха. Вона бо вперше вітає у своїй господі таких одвертих і щирих, а головне свіжих людей. Те, що Мотора був тверезий і навіть не згадав про горілку, підносило радість до найвищого ступня.

Вона по-молодому, як двадцять років тому, нахилилася близенько до нього і шепнула, скинувши погляд на Павла та Варвару, що сиділи край столу:

— Глянь, чоловіче, хіба ж не пара? Молоді та зелені!

— На всі сто,— процідив, не розкриваючи рота Мотора.

Та дружина притьмом відсахнулася від нього, наче вгледіла на його обличчі щось не сподіване і страшне.

Її рух помітив Миколіюк...

Партизан раптом зашарівся, засовався на стільці, винувато закліпав віями. Дружина докірливо похитала головою. Сказала голосом, повним гіркого розчарування і жалю.

— Знову смикнув.

Горілочаний дух лоскотав її ніздрі. Тепер вона знала, чому чоловік так довго порався в півтемній хатині. Партизан злегка штовхнув її під бік: „мовчи, мовляв“. Але таємницю було вже розкрито. Миколіюк цмокнув губами і спитав голосно:

— Може там і для гостей залишилося, Микитовичу?

— Нема... На денді було... трохи... Півчарочки... Це я з перетоми... Біля возів напорався, а так, щоб як колись, то вже ні. Годі! Хай їй гредь...— ніяковіючи виправдувався Мотора, винуватими очима кліпнувши на Обушного та Сукача.

Ті зрозуміли причину партизанової стурбованості, але обидва поставилися до нього співчутливо. Їм аж жалко стало колись страшного Мотори, який тепер знітився й почував себе винуватим, наче справжній злодієць. Це ж бо найкраще свідчило про глибоку партизанову честь. Марко Обушний між іншим сказав лагідно.

— Випадок справді такий, що втриматися тяжко. Такі дні не часто бувають.

Він мав на увазі остаточну перемогу, куркульні, червону валку, одруження Павла з Варварою, той захват, з яким іде колгосп „Жовтень“ зустрічати весну.

В зауваженні Марковім, у тоні його голосу партизан відчув виправдання своєму „гріхові“ і поволі вгонив у береги свою ніяковість та хвилювання.

А Сукач, щоб остаточо розвіяти незручний партизанів стан, на друге розмову звів:

— Он бач, трохи не забув новинку сказати,— заговорив він жваво.— Оце вже перед вечором заходить до управи одноосібник

Кравченко. Що тебе занесло Петре Йосиповичу, — питаю. А він третью, мнеться біля столу, бачу, щось сказати хоче. Мовчу. Чекаю.

— А він же що? — нетерпляче запитав Андрійко Миколіук.

— Не перебивай, — гримнув на нього батько.

— А він витяг з кишені вісім заяв від індусів і сказав подаючи, — продовжував Сукач. Ото всі вісім до гурту хочуть, — поважно каже. — Люди роблять і проти влади нічого не мають. Тільки — за! Ручуся. Сам їх на агітацію брав... — А куркулів серед них немає? — питаю... Засміявся... — Хіба мало клопоту зі своїми набралися доки викурили. Нових не розплодимо, не сумнівайтесь.

Христя Смілик сказала переконано:

— Це перемога наша, що й казати... Але на управі всіх прощупаємо, як слід... Куркуль — він хитрий. Ти його жени в двері, він тобі в щилинку пролізе.

— Правильно! — погодився Сукач.

І тут же почали обговорювати одноосібників, що подали заяви до колгоспу. Говорили обережно ронячи слова, даючи всебічні характеристики, згадуючи минуле й сучасне своїх майбутніх товаришів.

Святковий настрій і легкість розмов непомітно зникли. Поволі люди набирали серйозного вигляду, говорили організовано, по черзі, розуміючи всю вагу порушеного питання... Марко давав останні поради новій управі колгоспу і його слухали з пильною увагою: адже звавтра вже його не буде. Доведеться самим ділами ворочати.

Коли б хтось сторонній послухав ці розмови і побачив зосереджені обличчя присутніх, тяжко було б йому визначити, що саме відбувалося цього вечора в партизановій хаті.

Звичайна бесіда, заручини, чи ділове засідання активу. Ознаки всіх трьох форм людської сукупності перепліталися між собою так тісно, що тяжко було віддати перевагу одній з них. І в цьому була глибока своєрідна краса й гармонія.

Сиділи допізна.

Вже давно повернувся Лука з дворядкою, але грати покищо не довелось. Поставивши її на лаві, упадливо вслухався хлопець в поважні розмови за столом.

Аж тоді, як Обущий, Сукач, Христя са старий Миколіук, а з ними й Мотора пішла востаннє перевірити навантажені хлібом вози — молодь хутко звеселила партизанову хату і щасливу свекруху музикою, танцями та нестримним буянням юности.

ЕПІЛОГ

Як запрягли коні вдосвіта — вітрець повівав. Летів він із заходу і був м'який і вохкуватий. У його подихах люди пізнавали весну передчували її переможне наближення.

За селом, на кряжі потужно поскрипували крилами вітряки. Ще вночі Сукач дав наряд перемолоти зайвину зерна на громадське

харчування і на ранок петрівчани були приємно здивовані. Здавалося, ніколи вже не оживуть запечатані млини, і раптом усі вісімнадцять упевнено вимахують крилами, ніби кидаючи зухвалий виклик сонному селу. Тоді згадували, що йде остання валка хлібозаготівель і ставало ясно, чому працювали жорна вітряків.

Заборону з них було знято.

Лише один серед млинів стояв нерухомою, похмурою громадою. Його мірошника немає на селі. Вже не прийде він темної ночі, коли б'є хвища, і не засипає в коша добірного жита. Прийдуть нові мірошники, не вночі, а серед білого дня, хазяїновито обдивляться снасті і не крадучись примусять жвавіше працювати жорнами і вертити крильми. А покищо осиротіло застиг вітряк. Та ні в кого не викликав від жодної краплі жалю до себе.

Кагамлик бігав від одного воза до другого, покрикував на стайничих, перевіряв зброю. Для нього подорож у район, крім основної мети — червоної валки, — мала ще одне неабияке значення. Він мусить показати в місті, якими кіньми колгосп „Жовтень“ виїде в поде назустріч весні. Жоден неполадок у запряжці не сховався від його пильного ока. Радісно застукало серце, коли спостеріг, що саме коні з його стайні нетерпляче гребли копитами пришерхлий сніг.

— Орли, — подумав і всміхнувся гордо. — Ці вивезуть!

Біля переднього воза збилися до купи всі. Крім активу, сюди прийшли кілька чоловіків, жінок з відрами (вийшли по воду, а потрапили на майдан) і навіть старезний дід Іванюта якимось дивом причвалав на майдан. Стояв, бухикав, спершись на костура. Даремно силкувався старечим поглядом охопити довгу валку возів і саней.

Обушний поклав невеличку валізку на першого воза і стояв серед гурту, востаннє вдивляючись у знайомі обличчя. Побачив багатьох, що раніш з печі не злазили, боючись встрияти в громадські справи... А сьогодні з'явилися ні світ, ні зоря.

Сукач давав розпорядження стайничим і вони схвально похитували головами, спустивши пужална додолу.

З-за комори поспішаючи вийшли Павло, Варвара, Лука та Андрійко. Вони допізна загулялися вчора і гуртом ночували у Павла. Всі четверо заспані, але з веселими вогниками в очах, протовпилися в центр гурту. Павло тримав на плечах згорнутий колгоспний прапор, а Лука почував на спині свою незмінну гомінку, загонисту товаришку. Без слів гармоніста видрався на першого воза, зняв з плеч гармонію і поклав поруч Маркової валізки. Тоді сказав Павлові:

— Ану, давай прапора. Пристрою!

Павло тримав держално, а Варвара розмотувала червоне полотнище, покроплене білими літерами.

Згодом кметливий Лука встромив прапора поміж лантухи, а весняний вітерець підхопив його, грайливо залопотів, ламаючи літери і напинаючи наче вітрило відважного човна.

Варвара підійшла до Христі. Та, одягнена в дорогу, стояла біля Миколюка з батогом. Кіньми на третьому возі правуватиме вона, ото ж і нап'яла на себе великого чоловічого кобеняка, щоб не скажубнути.

Колгоспники вже знали, що Обушний виїздить з Петрівки і кожен з присутніх намагався хоч одним словом виявити своє до нього щире ставлення. Стиха перекидалися словами жінки:

— Добрий чоловік, що й казати. І не строгий, а діло знає..

— З головою.

— Це ж куди він, додому?

— Де там. До другого району посилають.

— Отакої. А я думала на домівку, відпочити.

Потім по павзі додала:

— Ні, таки йому теж не мед. Попокрути головою з нами дурними, то й дихати не захочеш.

— Та воно так!

Далі окремі зауваження молодиць, у міру наближення моменту розлуки, вимовлялися голосніше, а деякі з жінок, котрі сміливіші, і просто говорили Обушному:

— Ви ж про нас не забувайте!

— Напишіть листа з Харкова. Як воно там.

Марко відповідав жартами. Жінка нехотіла відстати від нього... В ранковому повітрі часто злітав над гуртом веселий колективний регіт.

Нарешті Сукач перевірів валку. Всі були готові рушати. На кожних санях чи возі сидів колгоспник, тримаючи батога та віжки в урочистому чеканні гасла.

Кагамлик підійшов до Обушного:

— Ну, сідайте, Марку Степановичу. Годі їх слухати. Вони наговорять сім мішків гречаної вовни.

Сукач уже сплигнув на другого воза і вмотивувався поруч Миколюка. Варвара з Христею ладналися на третьому. А на першому кіньми мав правити Кагамлик. За пасажирів йому випадали Обушний та Лука з гармошкою.

Павло ще не обрав собі підводи і очевидно не надавав цьому жодного значення. На першу-ліпшу сплигне, коли вже рушить валка.

Обушний обернувся, щоб сідати на воза, але перед ним, наче з-під землі виріс дід Іванюта. Він ледве пересував ноги і часто кліпав сльозливими очима. Спинившись перед Марком, дід звів на нього вгаслий, уже помутнілий, зір свій і Обушний раптом пригадав збори третього кутка і цього дідуся, що зліз тоді з печі лише для того, щоб висловити свою думку про його, Маркові, слова.

— Ну, прощайте діду,—широ сказав він.— Живіть здорові!

Дід наставив вухо, ловлячи слова, а далі захитав головою, даючи зрозуміти, що почув їх.

Тоді прошамкотів, напруживши рештки своїх мовних можливостей.

— А так, так, чоловіче добрий. Бачу, що на добре йдеться... Поживу, ще поживу! Хочеться й мені старому бабиних книшів спробувати...— труснув уперто сивою бородою і простяг руку Обушному. Той притиснув її і сплигнув на сани.

Натовп поблажливо сміявся з дідової віри в реальність бабиних книшів, маючи великий сумнів щодо його життєвої сили, а тим часом Лука похапливо приладнав на колінах гармошку і без будь-яких прелюдій з місця ударив похідного марша. Валка рушила. Дзвінок цокотіли колеса, тихо шелестіли полозки саней по терпкому снігу. З натовпу Марія перша війнула хусткою, а з нею і решта жінок захвилювалася. Ретельно замахали руками, а чоловіки шапками над головами потрясали: — Щасливої дороги!

Гармонія ще ніколи так чітко й піднесено не грала марша. І вже вози сховалися за кряжем, а натовп на майдані не розходився.

Стояли, гомоніли, згадували останні події Петрівські і кожну з них оцінювали по-новому. Не було зілсних реплік, ніхто не говорив гострих раздратованих слів. Точилася розмова спокійна, розважна і повна досі незнаних мотивів.

За п'ять кілометрів від міста шлях ішов рівнобіжно до залізниці. Коли валка пішла поруч насипу, десь здалека загув паровозний гудок. Коні нашорошено стригли вухами. Міцніше взяли віжки до рук петрівчани: коли б не злякалася потяга якась норовиста пара. Ця обережність не була зайва. З-за дубового гаю назустріч петрівцям вихопився могутній чорний паротяг, а за ним, дрібно й ритмічно вистукуючи колесами, виповзала довга низка платформ у суміші з черговими вагонами. На казані паровоза яскраво горіла від сонця золота п'ятикутня зірка, а поверх неї красувалися літери — *СРСР*.

Лука на всі міхи ушкварив нестриманого, як вихор, марша... З возів до потяга замахали шапками. Молодші вигукували „славу“.

У дверях паровоза вималювалася вся чорна від мазути кремезна постать машиніста, середньої на зріст людини з пишними вусами вниз. Тепер увесь свій захват петрівці посилали йому. Машиніст повільно зняв кашкета і широко розмашисто салютував ним в сторону прапора, що грайливо тріпотів під вітром на першому возі. Повз петрівчан мчали безкінечні платформи з вантажем, дбайливо обкутаним брезентами.

Марко Обушний впізнав під брезентами знайомі обриси тракторів, і в досі нечуваному збудженні вигукнув:

— Привіт більшовицьким машинам!

По всіх возах бурхливою гарячою луною прокотився його вигук, підсилений десятками захоплених голосів. Маркові ще довго стояв в ушах відгомін радісних салютів і він згадував далекий і рідний Харків, казковий майдан залізного Фелікса і вогняні вікна Цека, що широко ллють електросвітло в неозорі простори Республіки.

К і н е ц ь

Харків, 1932-1933.